

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra sociologie a andragogiky

PROJEVY ŠIKANY V MATEŘSKÉ ŠKOLE

THE BULLYING IN PRE-SCHOOL

Bakalářská práce

Blanka Janáčková

Školský management

Vedoucí bakalářské diplomové práce: Mgr. Jaroslava Stolařová

Olomouc 2012

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne 20. března 2012

Za pomoc a rady při vypracování této práce děkuji Mgr. Jaroslavě Stolařové.

ANOTACE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE NA FF UP

Anotace

Jméno a příjmení autora: Blanka Janáčková

Název katedry a fakulty: Katedra sociologie a andragogiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Název bakalářské diplomové práce: Projevy šikany v mateřské škole

Vedoucí práce: Mgr. Jaroslava Stolařová

Počet znaků: 124 750

Počet příloh: 4

Počet použitých zdrojů: odborná literatura: 20; internetové zdroje: 11

Klíčová slova: agresor, agresivní chování, oběť, prevence, prvky šikany, předškolní zařízení, šikana

Bakalářská práce je věnována dětské agresivitě (šikaně), vyskytující se mezi dětmi v prostředí předškolního zařízení. Strukturu práce tvoří dvě části, v teoretické je objasňována ze zdrojů odborné literatury problematika dětské agresivity (šikany) s jejími vývojovými stadii, typologií šikany, osobnosti agresora, oběti a mlčící většiny. Pozornost je věnována i prevenci prvků šikany v mateřské škole. Empirická část zjišťuje pomocí anonymního dotazníku v osmi položkách, jaká je zkušenost pedagogických pracovníků v předškolním zařízení s dětskou agresivitou (šikanou). Předpoklad, že se mezi dětmi předškolního věku objevují prvky šikany, byl potvrzen.

Abstract

Author's Name and Surname: Blanka Janáčková

Name of the Department and Faculty: Department of Sociology and Adult Education,
Philosophical Faculty Palacký University Olomouc

Name of the Bachelor Thesis: Symptoms of the Bullying in the Kindergarten

Research Coordinator of bachelor Thesis: Mgr. Jaroslava Stolařová

Number of Types: 124 750

Number of Enclosures: 4

Number of Titles of the Used Literature: 20

Internet Sourced Used: 11

Key Words: aggressor, aggressive behaviour, victim, prevention, elements of bullying, pre-school facility, bullying

This bachelor thesis is devoted to children's aggressivity (bullying) that occurs among children in the pre-school facility environment. The structure of the thesis is formed by two main parts. In the theoretical part, important issues associated with children's aggressivity (bullying) and its developmental stages, along with the main types of bullying, victims, and the silent majority, are being clarified. The author's attention is also focused on prevention of the elements of bullying that frequently occur in kindergartens. The empirical part of the thesis is trying to find out, by means of an anonymous questionnaire, what the experience of pedagogical employees with children's aggressive behaviour (bullying) is. The presumption that elements of bullying appear among pre-school children has been confirmed.

Obsah

ÚVOD.....	8
1. TEORETICKÁ ČÁST	11
1.1 Agresivita a šikana.....	13
1.2 Stadia šikanování.....	15
1.3 Typologie šikany	16
1.4 Hranice mezi škádlením a šikanováním není ostrá	18
1.5 Agresivní chování u dětí předškolního věku.....	23
1.6 Agresor, oběť a „ostatní“	26
1.7 Osobnostní a sociální rozvoj předškolních dětí dle RVP PV ve vztahu k dětské agresivitě.....	29
1.8 Způsoby, jak bránit vzniku a vývoji agresivity a prvkům šikany u dětí předškolního věku	32
1.9 Spolupráce rodiny a předškolního zařízení v prevenci prvků šikany	35
2. EMPIRICKÁ ČÁST	38
2.1 Stanovení cíle a formulace výzkumného problému	38
2.1.1 Cíl šetření	38
2.1.2 Metoda.....	39
2.1.3 Popis zkoumaného vzorku	40
2.1.4 Charakteristika výzkumného šetření a interpretace výsledků	41
2.1.5 Prezentace výsledků výzkumného šetření.....	41
2.1.5.1 Vyhodnocení projevů agresivního chování.....	41
2.1.5.2 Přehled forem agresivního chování.....	42
2.1.5.3 Frekvence agresivity u chlapců a děvčat.....	43
2.1.5.4 Přehled individuální či skupinové formy agresivity.....	44
2.1.5.5 Přehled vlivu širšího sociálního prostředí.....	45
2.1.5.6 Pozice předškoláků v oblasti agresivity a sociálního znevýhodnění.....	46
2.1.5.7 Situační zobrazení agresivity dle názorů pedagogických pracovníků.....	48
2.1.5.8 Přehled způsobů řešení projevů agresivního chování.....	50
2.1.6 Prezentace výsledků k problému č. 3.....	53
2.1.7 Diskuse	56
ZÁVĚR.....	59
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	62
POUŽITÉ INTERNETOVÉ ZDROJE.....	64

SEZNAM GRAFŮ.....	66
SEZNAM PŘÍLOH.....	67
PŘÍLOHA I.	
Dotazník.....	678
PŘÍLOHA II. Základní scénář pro obyčejnou počáteční šikanu	69
PŘÍLOHA III. H. Doskočilová, Ovečka s černou skvrnou	70
PŘÍLOHA IV. Z. Pospíšilová, O posměváčkovi.....	71

ÚVOD

V roce 1988 vyšla kniha populárního amerického spisovatele Roberta Fulghuma *Všechno, co opravdu potřebuji znát, jsem se naučil v mateřské škole*. Vzbudila nebývalý zájem a její název mě inspiroval k zamyšlení, zda i určitému chování, třeba i negativnímu, se může dítě naučit v mateřské škole. Téměř každé dítě se jednoho dne objeví v nějakém předškolním zařízení a v duchu si možná klade otázku: „Proč tu vlastně jsem? Co se tady mám naučit? Jak se tady ke mně budou chovat?“ A skutečně, zpravidla již od prvního dne je malý předškoláček zahrnován pokyny, radami a poučeními, co se má a co se nemá, co je dobré a co je špatné v jeho chování. A tak již od útlého věku vyrůstá s povědomím dobra a zla, které může být, bohužel spojeno s poznáním nějaké podoby agresivního chování ze strany druhého jedince nebo dětského kolektivu.

Šikana je fenomén doby. Mluví se o ní ve spojitosti se základní a střední školou, učňovskými školami, s dětskými domovy i s armádou. Položila jsem si otázku, jak je to s šikanou mezi dětmi, které navštěvují předškolní zařízení. O různých podobách agresivního chování máme informace, buď z vlastní zkušenosti z rodiny, ze školy i z různých typů zařízení, v nichž se setkává větší skupina lidí.

Studovaný obor Školský management v jeho distanční podobě nabídl studentům řadu nových informací z pedagogiky, psychologie, teorie řízení, ale i práva a managementu. Zejména v pedagogice a psychologii mě zaujaly nové poznatky o výchově a vzdělávání dětí. Proto jsem si zvolila specifické téma bakalářské práce, ve které jsem se chtěla podrobněji věnovat v současné době odborníky i širokou veřejností velmi diskutovanému problému – šikaně mezi dětmi.

S problematikou šikany z pohledu teorie jsem se setkala již v době, kdy jsem se zajímala o to, zda lze literární texty s etickým podtextem při jejich interpretaci z hlediska literárně výchovného, využít i v mateřské škole jako prevenci k agresivnímu chování mezi dětmi předškolního věku. Bylo zapotřebí nejprve zjistit, zda se v mateřských školách šikana, respektive prvky šikany, tedy škádlení jako předstupeň šikanování, objevuje. Chci ve své bakalářské práci vedle teoretických otázek problematiky dětské agresivity a prvků šikany uvést několik příkladů možnosti využít dětskou literaturu.

Při studiu odborné literatury mě překvapilo, jak jsou projevy šikany rozmanité, skryté a jak je lze velmi obtížně prokazovat. Také její ničivé důsledky, jež se podepisují na

osobnosti nejen oběti, ale i agresora, jsou pro společnost nebezpečné. Náprava je tedy v každém případě nutná, ale nutná je především její prevence.

V předškolních zařízeních se setkáváme jen s lehkými formami šikany – škádlením. Ale občas se objeví i fyzické násilí vůči oběti, někteří jedinci se prosazují se snahou získat v dětském kolektivu vůdčí postavení a pak tomu přizpůsobují své chování. Nežádoucího jedince zesměšňují, vylučují z her apod. Pedagogičtí pracovníci, kteří jsou s dětmi v každodenním styku, si agresivních projevů dětí všimají, diagnostikují je a následně řeší. Proto je každý zásah v této situaci tak důležitý, neboť od počátku maří záměry agresorů, koriguje jejich chování a vnáší do dětského kolektivu požadovanou rovnoprávnost, spravedlnost a respekt k druhému.

Ve své práci se budu v její teoretické části nejprve věnovat problematice šikany z mnoha hledisek. Šikana je zvláštním typem agresivního chování. Odborníci o šikaně mluví pouze tehdy, když je oběť z nějakého důvodu bezbranná, třeba pro svou fyzickou slabost či neobratnost, z důvodu izolovanosti v kolektivu, pro své psychické zvláštnosti. Abychom byli schopni odkrývat prvky šikany v předškolním zařízení, je nutno zabývat se obecným obrazem šikany. Budu definovat pojem šikana z mnoha pohledů, protože se jí věnuje řada našich i světových odborníků. Upřesním vztah mezi agresivitou a šikanou, mezi šikanou a prvky šikany. Pozornost budu věnovat i pachateli agresivního chování – agresorovi, jeho oběti a „mlčící většině“. Tuto složku nechci neeliminovat, protože se prvky agresivního chování objevují také v kolektivu, respektive v našem případě v dětském kolektivu a přihlížející „dav“ hraje v případě šikany také svoji roli.

Šikana se projevuje v určitých stádiích, které budu objasňovat a v nich věnuji pozornost těm, jež souvisejí s dětmi předškolního věku. Vzhledem k tomu, že Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání přináší v několika oblastech podněty, jež lze využít i pro prevenci agresivního chování mezi dětmi v mateřských školách, chci provést analýzu tří oblastí a ukážu výčet možných výstupů, kterým je zapotřebí věnovat při prevenci šikany ze strany pedagogických pracovníků pozornost. Následuje zamyšlení jak konkrétně bránit vzniku a vývoji prvků šikany.

V empirické části se naplní cíl mé práce. Chci přispět dle výsledků výzkumného šetření ke zmapování prvků agresivity, případně prvků šikanování u předškolních dětí a ke zkvalitnění výchovného a vzdělávacího procesu v mateřských školách v Ústeckém kraji. Tomu odpovídá i předpoklad, který jsem si stanovila, že mezi dětmi předškolního věku se

objevují projevy šikany (dětské agresivity). Zaměřím se na objekt zkoumání, kterým je chování dětí umístěných do předškolních zařízení. Tento jev budu zkoumat zprostředkovaně prostřednictvím pedagogických pracovníků, kteří jsou zaměstnáni v mateřských školách a kteří studují distančně obor Učitelství pro mateřské školy. Předmětem zkoumání jsou prvky šikany vyskytující v mateřské škole. Oblastí zkoumání je prostředí, ve kterém se objekty pohybují, tedy předškolní zařízení.

Abych naplnila cíl své bakalářské práce, zvolím pro získání požadovaných informací dotazník. Jeho položky budou směřovat k pedagogickým pracovníkům, kteří na osm připravených otázek otevřeného a uzavřeného typu, odpoví písemně. Dotazník bude anonymní, respondenti pouze doplní orientačně počet dětí ve svých třídách. Výsledky dotazníku vyhodnotím a vyjádřím v grafech. Mým pracovním předpokladem je, že již v předškolním zařízení se pedagogičtí pracovníci setkávají s agresivním jednáním u dětí, jak vyplývá též ze studií M. Koláře. Tuto tezi si chci ověřit pomocí edukátorů z mateřských škol, kteří se každodenně setkávají s dětmi předškolního věku.

Po evaluaci získaných dat se chci pokusit navrhnout model dvou literárních textů, které by mohly pomoci k výchovnému ovlivňování chování a jednání dětí. Je možné, že mnou zjištěná a zaznamenaná fakta budou klást další otázky, které jsem nenaplnila, ale které budou inspirovat další zájemce o tuto problematiku k ještě hlubšímu zkoumání dětské šikany v mateřských školách. Využiji svých zkušeností s interpretací literárních textů a zjistím, zda jich lze využít, pokud chce pedagog zabránit vzniku a vývoji prvků šikany mezi dětmi předškolního věku.

V našich dětech nám vyrůstá nová generace, je zapotřebí je vychovávat k respektu k druhému, k empatii, k vzájemné toleranci a ke kamarádství. A to je možné jen tehdy, pokud budeme šikanu, agresivní chování, eliminovat u dětí v době, v níž v jeho vývoji dochází k velkým změnám. Dítě se v předškolním věku socializuje, prožívá emoce, utváří se jeho osobnost, proto je tak důležité podchytit šikanu, tuto nebezpečnou „sociální nemoc“ v jejích počátcích, a zabránit tak tomu, aby se šířila nezvladatelně dál.

1. TEORETICKÁ ČÁST

V této části bakalářské práce se chceme věnovat nástinu problematiky agresivního jednání u dětí předškolního věku. Chceme zpřehlednit a sumarizovat poznatky, které vycházejí ze současných dostupných odborných materiálů, zejména vycházet ze zkušeností i informací o šikaně a dětské agresivitě. Čerpáme při tom z různých publikací zejména Michala Koláře, Pavla Říčana, Kateřiny Vágnerové, Evelyn M. Fieldové aj.

S agresivitou se setkáváme velmi často. Daří se jí ve školách, ukazují nám ji média a nově ji nacházíme v kyberprostoru, děti se s ní setkávají i u počítačových her.

Na základních školách se setkáváme s různými projevy dětské agresivity. Kdy a kde začne tento fenomén pronikat do světa dětí? Je to již v předškolním věku? Je mateřská škola již tím prvním jevištěm, na kterém se odehrávají první pokusy agresorů o šikanu těch druhých? Položili jsme si otázku po počátcích, kdy se děti s agresivitou ze strany svých vrstevníků setkávají. Již v předškolních zařízeních nastávají situace, ve kterých lze spatřovat zárodky dětské šikany. Pokud se již v tomto období dětského vývoje takovým situacím nezabrání, může šikana prostupovat i dalším stupněm školního vzdělávání, tedy na 1. a 2. stupni základní školy, a bohužel ve větší míře i na středních školách a učilištích.

V Závěrečné zprávě projektu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky Specifický program proti šikanování a násilí ve školách a školských zařízeních se uvádí, že 41 % žáků základních škol v České republice zažije během školní docházky šikanu, že 90 % pedagogů nedokáže vyřešit ani tu nejjednodušší diagnostickou situaci spojenou se šikanou, že hodně odhalených případů končí tím, že ze školy odejde raději oběť a že většina učitelů se bojí přiznat, že právě v jejich třídě/škole bují šikana¹.

Sdružení Linka bezpečí na svých internetových stránkách uvádí², že např. za rok 2006 průměrně volaly 4 děti denně se specifickým problémem šikany (1405 hovorů ročně). Z toho se 71,5 % případů týkalo školní šikany a 25 % šikany mimo školu. Mezi volajícími s 56,6 % převažovali chlapci oproti dívkám (42,2 %). Celkově šikana mezi jednotlivými tématy klientů volajících na Linku bezpečí představuje cca 3,5 % případů. Nejčastěji se děti

¹ Školní program proti šikanování. Dostupný

z WWW:<http://aplikace.msmt.cz/HTM/KTSkolniprogramprotisikanovani.htm>. [cit. 12. 11. 2011]

² Sdružení Linka bezpečí. Dostupný

z WWW:<http://www.linkabezpeci.cz/webmagazine/articles.asp?idk=360&ida=225>. [cit. 12. 11. 2011]

s problémy šikany na Linku bezpečí obracely ve věku mezi 12 – 14 roky. Frekvence volajících s problémy šikany každoročně kulminuje právě před závěrem školního roku a kalendářního roku.

Linka bezpečí spolupracuje s Nadací O2. Ta řešila školní šikanu v rámci ojedinělého projektu s názvem Minimalizace šikany (MIŠ). Ze statistiky tohoto projektu vyplývá, že se s různou formou násilí setkalo 40 % žáků základních škol. Dalších 45 % bylo svědkem týrání někoho jiného. A 21 % dětí zažívá ústrky, posměšky nebo dokonce fyzické násilí každý den. Z celkového výsledku průzkumu tak vyplývá, že se s výskytem šikany na českých školách setkaly více než dvě třetiny žáků. Jenom čtvrtina z nich ale na šikanu upozornila. Odborným garantem projektu byl Michal Kolář.³

Organizace CEVAP⁴ - Centrum etické výchovy a prevence patologických jevů - pracuje od roku 1997 na celém území České republiky. Je akreditovaná MŠMT jako vzdělávací instituce a nabízí zájemcům ze strany školských zařízení, ale i veřejnosti, odborné semináře, školám nabízí speciální programy, a vydává také různé výchovně vzdělávací publikace a videodokumenty. Problematika agresivity mezi dětmi má své místo v nejrůznějších programech centra, ty jsou zaměřeny na podporu uvědomování si základních hodnot člověka. Programů se od roku 1997 zúčastnilo více než 25 000 dětí a dospívající mládeže. Např. pod akreditací MŠMT běžel v centru odborný seminář Rozpoznávání a řešení agresivity a šikany ve školách.

O šikaně je možno se dozvědět z různých oblastí a je tedy vhodné jí věnovat stálou pozornost, upozorňovat na ni a hledat cesty, jak se jí bránit již v počátcích jejího zrodu. K šikaně dochází i v mimoškolním prostředí. Děti se k sobě nevhodně chovají na hřištích, během cesty do školy a ze školy, napadají se na webu nebo na chatech. Bohužel je šikana považována za něco, co má na školách a v místech, kde se děti a mládež potkávají, své přirozené místo. Agrese však může přerůst v šikanu a ta může přerůst od počátečního neškodného škádlení a strkání až po činnost, která má kriminální charakter. Proto je zapotřebí věnovat této problematice stálou pozornost a snažit se bránit jejímu pronikání do prostředí, ve kterém se každodenně pohybují i předškolní děti.

³ Sdružení Linka bezpečí. Dostupný

z WWW:<http://www.linkabezpeci.cz/webmagazine/articles.asp?idk=360&ida=225>. Průzkum z roku 2006 mezi 1358 žáky na základních školách, které se zapojily do projektu Minimalizace šikany. [cit. 12. 11. 2011]

⁴ Centrum etické výchovy a prevence sociálně patologických jevů. Dostupný z WWW:<http://www.cevap.cz/>. [cit. 12. 11. 2011]

1.1 Agresivita a šikana

Položme si otázku, co je to agresivita. Jak ji vysvětlují odborníci. V jedné z definic, kterou najdeme v Pedagogickém slovníku⁵, se říká: „*Agresivita je tendence projevovat nepřátelství, ať už slovně nebo útočným činem. Tendence prosazovat sám sebe, své zájmy a cíle bezohledně, nemilosrdně až brutálně. Tendence ovládnout sociální skupinu, získat takové postavení, které umožňuje vnucovat jí určité názory, rozhodovat o její činnosti a osudu jednotlivých členů.*“

Agrese je slovo, které nejčastěji používáme ve smyslu jistého násilí na druhém jedinci. V jiném slovníku je uvedeno, že agrese může být fyzická i psychická a často agresor jedná v afektu.⁶ Šikana je zvláštní případ agrese, proto je zapotřebí uvést, jak agresivní chování jedince souvisí se šikanou. V agresi jde vždy o chování, kdy máme na jedné straně zlo, které se projevuje třeba i pudově, instinktivně a dobro, které se mu snaží uniknout, nebo alespoň bránit. Ale agrese může být také naučená zkušenostmi, které jedinec získá. Může být do jisté míry i ovlivněna vnitřními vlivy, máme na mysli např. dědičnost, nebo vnějšími vlivy, např. prostředím, výchovou v rodině apod.

Slovo, které pro označení jistého chování a jednání používáme, šikana, se do českého jazyka dostalo z francouzštiny „chikane“, z němčiny „Schikane, schikanieren“ a užívá se i v jiných jazycích. Je to označení, které označuje sémanticky zlomyslné obtěžování, týrání, tedy fyzické i psychické omezování jedince v kolektivu i mimo něj. Šikana se ve školním prostředí objevovala i v minulosti, ale je jisté, že to nebylo v takové míře, jako dnes. V současnosti je této problematice věnována velká pozornost a řada odborníků, sdružení – Linka bezpečí, Společenství proti šikaně, Bílý kruh bezpečí, nadace – Naše dítě, časopisy – Psychologie dnes, Učitelské noviny apod. informují o situaci v naší společnosti ve spojitosti se šikanou.

Šikana je zvláštním typem agrese. „*Zásadně mluvíme o šikaně pouze tehdy, když je oběť z nějakého důvodu bezbranná, buď pro fyzickou slabost či neobratnost, pro svou izolovanost v kolektivu, pro své psychické zvláštnosti (bázlivost apod.), nebo proto, že agresori útočí ve skupině.*“⁷ Říčan také šikanou myslí opakované ubližování, kdy oběť trpí

⁵ PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha : Portál, 2001. 12 s. ISBN 80-7178-579-2.

⁶ PETRUSEK, M. (vyd.) *Velký sociologický slovník. I, A–O*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-164-1.

⁷ ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha : Portál, 1995. s. 28. ISBN 80-7178-049-9.

delší dobu, dny, týdny, měsíce. Občas je obtížné u dětí rozeznat, kdy jde o agresi a kdy jedna událost, například rvačka mezi dětmi, je jen projevem nahodilým, a není tedy šikanou. Šikanu definuje Pedagogický slovník: „*Šikana je fyzické, psychické či kombinované ponižování žáků obvykle jinými žáky, vzácněji dospělými. Probíhá buď v dyádě⁸, nebo ve skupině. Iniciátory šikanování bývají žáci vyšších ročníků, žáci starší, fyzicky vyspělejší, žáci osobnostně či sociálně narušení.*“⁹

Říčan (1995, str.26) uvádí ve své publikaci Agresivita a šikana mezi dětmi definici britských odborníků, kteří se zabývají šikanou. „*Šikanování říkáme tomu, když jedno dítě nebo skupina dětí říká jinému dítěti ošklivé a nepříjemné věci, bije je, kope, vyhrožuje mu, zamyká je v místnosti apod. Tyto incidenty se mohou často opakovat a pro šikanované dítě je obtížné, aby se mu samo ubránilo. Jako šikanování mohou být označeny také opakované posměšky nebo ošklivé poznámky o rodině. Jako šikanu však obvykle neoznačujeme občasnou rvačku nebo hádku, přibližně stejně fyzicky vybavených soupeřů*“.

Pro Koláře (2011, str. 32) je chování, které považuje za šikanování, když: „*Jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně, týrá a zotročuje spolužáka nebo spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci.*“

⁸ Dyáda – dvojice, vztah mezi dvěma jedinci. Dostupný z WWW:<http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/dyada>. [cit. 9. 1. 2012]

⁹ PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-579-2.

1.2 Stadia šikanování

Kolář také šikanování vidí jako poruchu vztahů ve skupině a rozlišuje několik stadií tohoto vývoje:

- 1. stadium: zrod ostrakismu,

jde o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen skupiny necítí dobře. Je neoblíben a není uznáván. Ostatní ho více či méně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho, spřádají proti němu intriky, dělají na jeho účet „drobné“ legrácky apod. Tato situace je již zárodečnou podobou šikanování a obsahuje riziko dalšího negativního vývoje.

- 2. stadium: fyzická agrese a přitvrzování manipulace.

V zátěžových situacích, kdy ve skupině stoupá napětí, začnou ostrakizování¹⁰ žáci sloužit jako hromosvod. Spolužáci si na nich odreagovávají nepříjemné pocity např. z očekávané těžké písemné práce, z konfliktu s učitelem nebo prostě jen z toho, že chození do školy je obtěžuje. Manipulace se přitvrzuje a objevuje se zprvu ponejvíce subtilní fyzická agrese.

- 3. stadium (klíčový moment): vytvoření jádra.

Vytváří se skupina agresorů, „úderné jádro“. Tito šířitelé „viry“ začnou spolupracovat a systematicky, nikoliv již pouze náhodně, šikanovat nejvhodnější oběti. V počátku se stávají jejich oběťmi, ti, kteří jsou už osvědčeným objektem ostrakizování. Jde o žáky, kteří jsou v hierarchii nejnižší, tedy ti „slabší“.

- 4. stadium: většina přijímá normy.

Normy agresorů jsou přijaty většinou a stanou se nepsaným zákonem. V této době získává neformální tlak ke konformitě novou dynamiku a málokdo se mu dokáže postavit. U členů „virem“ přemožené skupiny dochází k vytvoření jakési alternativní identity, která je zcela poplatná vůdcům. I mírní a ukáznění žáci se začnou chovat krutě – aktivně se účastní týrání spolužáka a prožívají při tom uspokojení.

- 5. stadium: totalita neboli dokonalá šikana.

Násilí jako normu přijímají všichni členové třídy. Šikanování se stává skupinovým programem. Obrazně řečeno nastává éra „vykořisťování“. Žáci jsou rozděleni na dvě sorty lidí, které jsou pro přehlednost označené jako „otrokáři“ a „otroci“. Jedni mají všechna práva, ti druhí nemají práva žádná¹¹.

¹⁰ Ostrakizace – vylučování, vypovězení ze skupiny, do které člověk dosud patřil. Dostupné z WWW: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/ostakizace>. [cit. 9. 1. 2012]

¹¹ KOLÁŘ, M. Stadia šikanování, In FIELDOVÁ, E. *Jak se bránit šikaně*. Praha : Ikar. 2009. s. 305. ISBN 978-80-249-1176-2.

1.3 Typologie šikany

Typologii agresivních projevů se zabývá např. australská školní psycholožka Evelyn M. Fieldová¹². Rozlišuje škádlení, vylučování, fyzické napadání a obtěžování. Říčan a Janošová¹³ ve své publikaci jako konkrétní ubližování uvádí násilí všeho druhu – působení bolesti, ponižující tělesnou manipulaci, ale i poškozování a brání osobních věcí, slovní napadání a zotročování. Pokud děti někoho neberou na vědomí, nemluví s ním, vylučují ho z činností skupiny, lze hovořit o sociální izolaci.

Šikana se projevuje mezi jedinci, které spojuje nějaká společná činnost, vztah, závislost, ovlivňuje ji i měnící se životní situace a nově se utvářející společnost. Mezi projevy dětské agresivity lze zařadit např. strkání, bouchání, vrážení, tahání za vlasy, stříkání vody, házení papírků, gumiček, epizody vylučování z kolektivu, izolace od sociální skupiny, šeptání, huhňání, urážlivé poznámky a vzkazy apod.¹⁴

Vzhledem k tomu, že chceme věnovat větší pozornost agresivnímu chování dětí předškolního věku, pokusíme se rozlišit hranici mezi „šikanováním“ a „škádlením“, jak je viděna z pohledu předních odborníků na šikanu a agresivní chování dětí.

Fieldová (2009, str. 26) rozlišuje:

Škádlení, které je podle ní verbální násilí, má tyto hlavní typy:

- nadávky,
- posměšky, pokřikování, urážení nebo rýpání,
- slovní požadavky či hrozby,
- vydávání urážlivých zvuků, když jde oběť okolo,
- obtěžování po telefonu, hanlivé vzkazy i v podobě zpráv na internetu, e-mailů, SMS a dalších elektronických metod.

Vylučování ze skupiny, je založeno na společenské manipulaci:

- útočník předstírá přátelské chování k oběti a čas od času se obrací proti ní,
- když se oběť přiblíží, skupina si jí okázale nevšímá a točí se k ní zády,
- útočník oběti něco řekne a odejde dřív, než oběť stihne zareagovat,
- ukazování, civění, pošklebování, výsměch, pitvoření, „opičení se“, či šeptání s ostatními s pohledem upřeným na oběť
- výhrůžné postoje, hrozivá gesta, „pohled“,

¹² FIELDOVÁ, E. *Jak se bránit šikaně*. Praha : Ikar. 2009. s. 26. ISBN 978-80-249-1176-2.

¹³ ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Jak na šikanu*. Praha : Grada, 2010. s. 21-22. ISBN 978-80-247-2991-6.

¹⁴ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha : Portál, 2011. s. 79-80. ISBN 978-80-7367-871-5.

- vyloučení dítěte ze skupiny vrstevníků, z rozhovoru, plánovaných činností či her
- odmítnutí sedět vedle oběti a předstírání, že dotyčný místo drží pro někoho jiného
- zlomyslné pomluvy a zvěsti, které mají za cíl, aby oběť začali očerňovat i ostatní, např.: rozhlášení jejího tajemství
- vydírání a hrozby, např.: „Když mi nekoupíš tyčinku, nebudu s tebou kamarádit“ nebo „Nepozvu tě na svoji oslavu, jestli mi nedáš opsat úkol.“

Fyzické napadání:

- strkání, vrážení, kopání, štípání, bouchání, zatlačování, fackování, tahání za vlasy, fyzické znehybňování, nastavování nohy a použití zbraní,
- krádeže učebnic, jídla a dalších věcí z aktovky či lavice,
- házení majetkem oběti po třídě,
- přehrabování nebo poškozování oblečení či dalších věcí, které má oběť při sobě, ve třídě, v šatně i jinde, např. jejich vyhazování, ničení a ukrývání,
- odebrání židle, kam se oběť chystá posadit,
- zavírání vody z kohoutku, házení papírků či gumiček,
- záměrná sabotáž domácích úkolů či práce, kterou oběť dělala na počítači.

Obtěžování obvykle zahrnuje opakované dotěrné otázky, prohlášení nebo útoky týkající se sexu, pohlaví, náboženství či národnosti. Projevuje se jako:

- napadání dítěte sexuálními gesty, vměšováním, vynucenou fyzickou blízkostí a dotýkáním, chytáním či štípáním, např. saháním dívky na řadra, doteky na hýždích nebo dalších intimních partiích, zvedání sukní, pomočení někoho,
- stahování kalhot oběti v přítomnosti ostatních,
- nahlížení pod dveře toalety,
- přímé či nepřímé poznámky o sexuální orientaci dítěte: „Jsi teplouš“, „Jsi buzerant/lesba“, „Jsi holka“ (chlapci),
- používání zastrašujícího jazyka, např. „Odprejskni“, „Vrať se tam, odkud jsi přišel“,
- nevíтанé sexuální nabídky a návrhy,
- pronásledování ve škole i mimo školu.

1.4 Hranice mezi škádlením a šikanováním není ostrá¹⁵

Děti předškolního věku se často projevují ve svém chování tak, že je velmi těžké rozlišit, kdy už jde o agresivitu a kdy jenom o „legraci“. Mnohé z projevů chování, které klasifikovala u čtyř specifických typů šikany Fieldová (2009, str. 26), bylo zaznamenáno i u dětí předškolního věku. Více méně odpovídají prvnímu typu stadia šikanování, jak je uvádí Kolář (2011, str. 71). Ostrakismu jsou vystavováni jedinci, kteří mohou být v pozdější době oběťmi šikany a mezi „ostrakizujícími“ mohou být jedinci, ze kterých se stanou agresori. Proto bychom 4 počáteční fáze škádlení, jak je do škály rozvedl Kolář v článku Šikana v mateřské škole¹⁶ na:

- laskavé škádlení,
- divoké škádlení,
- neobratné nepříjemné škádlení,
- agresivní bolestivé škádlení,
- prvky šikanování,
- první stadium šikanování, tzv. ostrakismus,
- vyšší stadia šikanování,

mohli chápat jako agresivní chování, které předchází šikanování.

M. Kolář ve svém článku¹⁷ o šikaně v mateřské škole dále píše: *„Při škádlení se očekává, že to bude legrace pro obě strany. Ale když je patrné, že ten druhý to jako legraci nebere, že ho to zraňuje, pak iniciátor škádlení pocítuje lítost, omluví se mu a v činnosti dál nepokračuje. U šikany je to obráceně. Agresor chce druhému ublížit, chce ho ranit. A má z toho radost. Nejenom, že se mu neomluví, ale své chování opakuje. Většinou násilí stupňuje.“* Když škádlení skončí, nemá dítě pocit bezmoci, po škádlení navzájem může být uvolněné, v pohodě, necítí ponížení a stud a nemá bolestivé zranění.

Na diagnostiku rozdílu mezi škádlením a počáteční šikanou má vliv také prostředí předškolního zařízení. Při škádlení jsou v prostředí školy děti v rovnoprávném postavení, dítě se může bránit a škádlení opětovat, případně je může zastavit a vystoupit z něj. Zachová si důstojnost, nemá pocit ponížení, necítí se trapně a poníženě. Pocítuje radost,

¹⁵ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha : Portál, 2011. s. 67. ISBN 978-80-7367-871-5.

¹⁶ KOLÁŘ, M. *Šikana v mateřské škole: diferenciální diagnostika – jak rozlišit šikanování od škádlení?* Dostupný z WWW: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/P/11303/sikana-v-materske-skole-diferencialni-diagnostika-jak-rozlisit-sikanovani-od-skadleni.html/>. [cit. 10. 1. 2012]

¹⁷ Tamtéž.

vzrušení ze hry, lehké naštvání, i nepříjemné! Ale ne bezmoc. Při škádlení je podporována sebehodnota dítěte a jeho dobrá nálada.

Naopak při šikanování mají děti v prostředí školy pocit bezprávi. Pokud se brání, nebo dokonce „legraci“ oplatí, jsou tvrdě ztrestány. Je ponižována lidská důstojnost, dítě je zesměšňováno a ponižováno. Pociťuje strach, bezmoc, stud a bolest. Útoky prožívá bolestivě a nepříjemně, má o sobě pochybnosti, nedostatek důvěry, stavy úzkosti a fobie. Dítě má ze školy strach.

Položme si otázku, co je tedy pro agresivní chování blížíící se šikaně charakteristické?

- Dítě, které se chová agresivně vůči druhému, tak činí zpravidla zcela záměrně. Tím, že zesměšňuje, ponižuje svoji oběť, vědomě ji vyděluje z dětského kolektivu a snižuje v něm jeho postavení.
- Dítě, které se chová agresivně vůči druhému, bývá zpravidla silnější a vyspělejší než jeho oběť.
- Dítě, které druhému ubližuje, prožívá pocity, které jsou mu příjemné, pocity převahy nad tím druhým.
- Dítě, které se chová agresivně vůči druhému, tak činí opakovaně.

Téměř každý z nás se setkal s nějakou podobou agresivního chování mnohdy hraničícího se šikanou. Týká se lidí obou pohlaví, různého věku (dětí předškolních, dětí dospívajících a dospělých), rasy, vyznání, vzhledu, vzdělání, povolání, inteligence, vlastností a třeba i sociální třídy. V poslední době se nejčastěji připomíná školní prostředí. Zejména na základních a středních školách, učilištích se pedagogičtí pracovníci se šikanou potýkají. Ale objevují se případy, kdy se násilné chování mezi vrstevníky objevuje již v předškolních zařízeních. Rodiče se na webových stránkách svěřují čtenářům se svými zkušenostmi. Např. na stránkách <http://www.rodina.cz/diskuse149.htm> píší o zážitcích svých dětí a svých zkušenostech s agresivním chováním dětí předškolního věku v mateřské škole a poté v 1. ročníku základní školy.

M. Kolář ve svém textu¹⁸ uvádí případy šikanování v mateřské škole, se kterými se setkal. Vzhledem k problému, který nastane v diagnostice násilí mezi dětmi, přistoupil k charakteristice odlišení šikany od škádlení.

¹⁸ KOLÁŘ, M. *Šikana v mateřské škole: diferenciální diagnostika – jak rozlišit šikanování od škádlení?* Dostupný z WWW: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/P/11303/sikana-v-materske-skole-diferencialni-diagnostika-jak-rozlisit-sikanovani-od-skadleni-.html/>. [cit. 10. 1. 2012]

V mateřské škole se nejčastěji vyskytují tzv. **prvky šikanování**. Tímto pojmem označuje Kolář chování, které hraničí se šikanováním a je jeho předstupněm. Jak se orientovat mezi škádlením a šikanováním naznačuje tabulka, kterou M. Kolář, ve svém článku uvedl.

Tab. č. 1 Přehled signifikantních znaků šikanování a škádlení

	ŠKÁDLENÍ	ŠIKANOVÁNÍ
Definice	Škádlení patří k rovnocenným, kamarádkým nebo partnerským vztahům. Je chápáno jako projev přátelství. Za škádlení se považuje žertování (popichování, zlobení) za účelem dobré nálady. Není v něm vítěz ani poražený.	Šikanování patří do násilných a závislostních vztahů. Za šikanování se považuje, když jeden nebo více žáků úmyslně a opakovaně ubližuje druhým. Znamená to, že dítěti někdo, komu se nemůže ubránit, dělá něco, co je mu nepříjemné, co ho ponižuje nebo to prostě bolí.
Záměr	Vzájemná legrace, radost a dobrá nálada.	Ublížit, zranit a ponižit.
Motiv	Náklonnost, sblížení, seznamování, zájem o druhé. Rozpouštění napětí ve třídě a navozování uvolněné atmosféry. Zodolňování, zmužnění.	Základní tandem – moc a krutost. Další motivy překonávání samoty, zabíjení nudy, zvědavost á la Mengele, žárlivost, předcházení vlastnímu týrání, vykonání něčeho velkého ...
Postoj	Respekt k druhému a sebeúcta.	Devalvace, znevážení druhého.
Citlivost	Vcítění se do druhých.	Bezohlednost, tvrdost a nelítostnost.
Zranitelnost	Dítě není zvýšeně zranitelné ani přecitlivělé.	Bezbrannost, oběť se neumí, nemůže či nechce bránit.
Hranice	Obě strany mají možnost obhájit své osobní teritorium. Vzájemné vnímání a respektování verbálních i neverbálních limitů. Při divočejším škádlení žádný	Prolamování hranic, „znásilňování“ druhého. Silnější strana nebere ohled na slabšího. Oběť dává najevo, že je jí to nepříjemné, ale útočníci pokračují dál. Někdy

	nepoužije své plné síly nebo silnější mírní své akce.	sadomasochistická interakce.
Právo a svoboda	Rovnoprávnost účastníků. Dítě se může bránit a škádlení opětovat, případně je může zastavit a vystoupit z něj.	Bezpráví. Pokud se dítě brání, nebo dokonce „legraci“ oplátí, je tvrdě ztrestáno.
Důstojnost	Zachování důstojnosti. Dítě nemá pocit ponížení. Necítí se trapně a uboze.	Ponížení lidské důstojnosti. Dítě je zesměšňováno a ponižováno.
Emoční stav	Radost, vzrušení ze hry, lehké naštvaní, i nepříjemné! Ale ne bezmoc.	Bezmoc, strach, stud, bolest. Nepříjemné a bolestivé prožívání útoku.
Dopad	Podpora sebehodnoty, dobrá nálada.	Pochybnosti o sobě, nedostatek důvěry, úzkost, deprese. Dítě má strach ze školy.

Pramen: M. Kolář, Šikana v mateřské škole: diferenciální diagnostika – jak rozlišit šikanování od škádlení? Str. 8.

Dítě v roli agresora má v předškolním zařízení ze svého jednání radost, těší ho vlastní převaha nad druhým a vnímání jeho trápení. Ale u těchto **prvků šikany** chybí dlouhodobost a systematicklost. Ale je nutno si uvědomit, že se **prvky šikany** mohou velmi rychle změnit v šikanu.

Při pozorování dětí v předškolním zařízení lze zaznamenat stejné, ale i jiné příklady chování, které můžeme pokládat za projevy agresivity. Velmi často jsou uváděny v souvislosti s manipulacemi s hračkami nebo při různých dalších činnostech. Nastavování nohy, kousání, štípání, škrábání, plivání po ostatních, poničení výkresu nebo hotového výtvaru, házení hraček po dětech, cílené zbourání stavby, schovávání oblečení, záměrné poničení oblečení barvou, neodpovídání na pozdrav, pošklebky, používání vulgárních slov vůči jedinci, bránění vstupu na toaletu, na vycházce házení kamenů po ostatních, předvádění bojových umění, která trénují a zkouší na svých vrstevnících.

Právě získat hračku násilím uvádí Kolář¹⁹ jako příklad tzv. **instrumentální agrese**. Nebezpečí vidí v tom, že agresor získá pocit radosti z převahy a trápení druhého. Tato radost se dá naučit a pak dítě prožívá radost z trápení druhého a tuto zkušenost již nikdy nezapomene. Jak dále tamtéž Kolář píše: „... *podobně jako jízdu na kole nebo plavání.*“ Pokud takové zkušenosti získá dítě již v předškolním věku, je jisté, že v tom lze vidět základ jeho pozdějšího agresivního jednání vůči druhým jedincům.

Uvádí se i příklady přímé agrese vůči pedagogickým pracovníkům. Zaznamenán je případ chlapce, který si nechtěl uklidit hračky, a po napomenutí vyplázl na učitelku jazyk a kopl ji do nohy. Jiný chlapec učitelce, která mu na lehátku odebrala plyšovou hračku, protože s ní ubližoval jinému chlapci, roztrhl blůzu. Takové chování nemůžeme označit za šikanu, protože nesplňuje např. kritérium dlouhodobosti nebo opakovanosti. Ale je považováno pedagogickými pracovníky za projev agrese, přestože může být vyvoláno negativní emocí. Zde na tomto příkladu lze prakticky doložit, jak je vnímání této problematiky složité a vysoce subjektivní.

¹⁹ KOLÁŘ, M. *Šikana v mateřské škole: diferenciální diagnostika – jak rozlišit šikanování od škádlení?* Dostupný z WWW: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/P/11303/sikana-v-materske-skole-diferencialni-diagnostika-jak-rozlisit-sikanovani-od-skadleni-.html/>. [cit. 10. 1. 2012]

1.5 Agresivní chování u dětí předškolního věku

Agresi zaznamenáváme již v raných vývojových fázích života dítěte. Jako batole se dítě pohybuje mezi svými, tedy v prostředí rodiny. Komunikuje s rodiči, prarodiči i sourozenci. V tomto prostředí dítě získává první zkušenosti ve svém sociálním vývoji. „Batole má zájem podobat se svým chováním co nejvíce dospělým, které má rádo a kteří mu imponují. Proto je období batolete nejvhodnější dobou k začátku vytváření základních společenských návyků. Jde o osobní hygienu, spánek, jídlo, pořádek v hračkách, pozdravy, poděkování apod.“²⁰ Avšak stává se, že již v tomto období dítě napodobuje třeba svého staršího sourozence, v neuspořádaném rodinném prostředí vidí nevhodné chování dospělých vůči sobě i vůči jiným dětem a můžeme se pak setkávat i na dětských hřištích se situacemi, že se i batolata k sobě někdy chovají při hře agresivně. Berou si hračky, strkají se na houpačkách, prolézačkách, a protože si v tomto období dítě začíná uvědomovat své „já“, má potřebu se prosazovat, zaznamenáváme i první projevy „vzdoru“.

Toto období je ve vývoji dítěte přirozené, nelze klást za vinu rodičům, že se dítě snaží takto prosadit. Chybou ovšem je, pokud rodiče tento projev dítěte neregulují a nechají vzdorovité dítě vyrůstat bez výchovného zásahu. Pokud je dítě stále egocentrické, jak uvádí Trpišovská²¹, pak může egocentrismus přerůst v egoismus jako charakterový rys. Dítě si chce určovat své počínání a chce zaujmout určitou pozici a se sebepojetím se rozvíjí jeho sebecit. Zde lze tedy vidět mimo jiné i zárodky možného pozdějšího agresivního jednání. Pokud je dítě vyspělejší než ostatní, pokud pochází z prostředí, kde byla agrese jistou podobou chování, může se stát v budoucnosti agresorem ve společenství, do kterého se zařadil. Ale agresorem se může stát i jedinec, který má problémy se sebou samým. Trpí komplexem méněcennosti, cítí se v dané situaci nejistým, chybí mu sebevědomí.

V předškolním období se pak děti, které jsou zpravidla ve věku od tří do šesti let, dostávají do kontaktu se svými vrstevníky v nejrůznějších zařízeních, kroužcích, sportovních oddílech, ale zejména v mateřských školách. Pro toto období vývoje dítěte je charakteristická hra a často užívané prožitkové učení. Je to metoda, v níž se v individuálním rozvoji osobnosti dítěte využívá prožitek a osobní zkušenost jako základ přirozeného a dítěti předškolního věku nejvlastnějšího způsobu učení.

²⁰ HEŘMANOVÁ, V., TRPIŠOVSKÁ, D. *Vývojová psychologie*. Ústí n. L. : Pedagogická fakulta v Ústí n. L., 1990, 31.s. ISBN 80-7044-017-1.

²¹ HEŘMANOVÁ, V., TRPIŠOVSKÁ, D. *Vývojová psychologie*. Ústí n. L. : Pedagogická fakulta v Ústí n. L., 1990, 30.s. ISBN 80-7044-017-1.

V předškolním období dochází v sociálním vývoji dítěte k velkým změnám, dochází k socializaci dítěte ve společenství, potažmo i mezi svými vrstevníky. Děti si dále hrají samy, ale stále častěji se zejména v předškolních zařízeních zapojují do skupinové hry. „Dětská pospolitost je pro děti mateřské školy dominujícím zážitkem – zdrojem radosti a toužení do školy chodit, ale také soužení, kdy dojde ke vzájemnému rozladění. Zdroj prožitků, spolužákovství, kamarádství a posléze přátelství, znamená velké zlomové události pro vyvíjející se dětskou osobnost. Velký význam má kultivace dětské pospolitosti tak, aby v ní dítě mohlo nabývat svých prvních zlomových zkušeností s klíčovými jevy mezilidského soužití: Solidaritou a spoluprací; korektní soutěží; vzájemnou rovností při respektování individuálních odlišností a svérázu; dodržováním pravidel; projevováním zájmu o druhého; poskytováním a přijímáním pomoci; projevováním vnímavé spoluúčasti; řešením konfliktů; společným snažením a přispíváním k družné zábavě všech.“²²

Vágnerová uvádí, že již v tomto období lze zaznamenat, jak si dětský kolektiv dělí při hře role, jak si dítě uvědomuje svoji pozici mezi ostatními, jak se dokáže prosadit, osvojit si formy spolupráce, ale také se učí zdravě s ostatními soupeřit. Proto považujeme mateřskou školu za nejvhodnější místo, kde by dítě předškolního věku mělo strávit určitou část dne mezi svými vrstevníky.²³

V tomto období vývoje dítěte se také rozvíjejí morální city dítěte, to hodnotí různá jednání lidí kolem sebe, a morální city se stávají základem budoucí morálky dítěte. Ve vztahu ke svým vrstevníkům jsou děti z hlediska projevů citů v tomto období ještě nevyrovnané, neprojevují je tak intenzivně, jako k dospělým (Heřmanová, Trpišovská, 1990).

Mezi dětmi jsou rozdíly a každé dítě je osobnost, psychologie jako věda se již v minulosti věnovala a stále věnuje problematice osobnosti dítěte. Bruceová ve své publikaci²⁴ uvádí: „V zásadě existují tři hlavní názory na pojetí osobnosti dítěte. První z nich – empirismus – považuje dítě za prázdnou nádobu, kterou je třeba naplnit. Na opačném konci spektra stojí nativisté. Podle nich jsou děti předem naprogramovány k tomu, aby se vyvíjely určitým směrem. Kombinaci obou těchto pojetí představuje třetí směr – interakcionalismus – který tvrdí, že děti jsou z části prázdné nádoby a z části bytosti, jejichž

²² HELUS, Z. *Úvod do sociální psychologie (Aktualizovaná témata pro studující učitelství)*. Praha : Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 2001. 78 s. ISBN 80-7290-054-4.

²³ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I*. Praha : Karolinum, 1997. s. 111. ISBN 80-7184-317-2.

²⁴ BRUCEOVÁ, T. *Předškolní výchova*. Praha : Portál, 1996. s. 13. ISBN 80-7178-068-5.

vývoj je předem stanoven, a že mezi oběma těmito kategoriemi existuje vzájemné působení.“ P. Říčan,²⁵ se zabývá problémem: Kde a kdy se tedy dítě předškolního věku stává aktérem šikany? „Dětská agresivita se vyvíjí v závislosti na výchovných schopnostech a citlivosti rodičů a pozdějších vychovatelů. Náznaky agresivity se projevují poměrně brzy, když se dítě dostane do konfliktních situací. Je vedeno k omezení fyzické aktivity, musí respektovat příkazy a zákazy a plnit povinnosti. Zde hrají značnou roli výchovné postupy. Nadměrné užívání tělesných trestů a křik vedou k odporu ze strany dítěte. Namísto útlumu agresivních sklonů je pravděpodobnější, že převezme tyto formy chování od svých rodičů a vychovatelů.“²⁶

Říčan uvádí²⁷, že mnozí psychologové tvrdí, že agrese je, jako většina ostatního lidského chování, naučená. Že se člověk stává agresivním proto, že si to osvojil na základě zkušenosti. Dítě zjistí, že využívat agresivního jednání vůči druhému se mu „vyplatí“. Že může něco získat, něco si vynutit. Agresivní chování si také může osvojit pozorováním, zprostředkovaně. Např. nevhodného chování dospělých, nevhodného pořadu v televizi nebo i vlastní zkušeností, kdy je trestáno či týráno staršími dětmi nebo dospělými. P. Říčan mluví „o vytváření scénářů“, dítě si ukládá způsoby jednání ostatních do paměti a v různých situacích pak takové jednání použije k získání výhody, pocitu vítězství, k prosazení sebe sama.

²⁵ ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha : Portál, 1995. s. 31. ISBN 80-7178-049-9.

²⁶ *Rodinné prostředí a jeho vliv na osobnost dítěte*. Dostupné na WWW: <http://referaty-seminarky.cz/rodinne-prostredi-a-jeho-vliv-na-osobnost-ditete/> [cit. 12. 11. 2011]

²⁷ ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha : Portál, 1995. s. 23-24. ISBN 80-7178-049-9.

1.6 Agresor, oběť a „ostatní“

Pokud dojde k situaci, kterou můžeme pojmenovat jako agrese a posléze šikanu, zamysleme se nad tím, kdo je tím, kdo agresivní jednání či šikanu přímo iniciuje a kdo je její obětí. Nelze také opominout i tzv. přihlížejícího²⁸ - „mlčící většinu“. Mezi všemi aktéry bývá zpravidla nějaký vztah, dále je nutno vzít v potaz osobnostní charakteristiku účastníků agresivního jednání, a pokud prostředí, ve kterém se mechanismus agrese naplňuje, tomu napomáhá, pak se klíčové postavy agresivní situace mohou objevit kdekoliv. Ve škole, v dětských domovech, v nemocnicích, ale i v předškolních zařízeních.

Jedním z klíčových účastníků agresivního jednání je agresor. Kolář takového jedince označuje za osobu výrazněji egocentricky zaměřenou, tzv. sebestřednou. Považují sebe sama za střed světa a mravní normy si upravují podle sebe. Často jsou duchovně a mravně nezralí, občas i citově deprivovaní rodinou. M. Kolář²⁹ agresory rozdělil na tři typy:

- hrubé, primitivní, impulzivní,
- velmi slušné, kultivované, narcisticky šlechtěné, někdy i se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu,
- „srandistu“, optimistického, dobrodružného, nezřídka oblíbeného a vlivného.

Fieldová³⁰ agresory rozděluje na děti, které se s psychopatickými sklony rodí, nebo vzor k agresivnímu jednání získávají v rodině nebo i ve škole. Mohou to být děti, které vyrůstají v sociálně znevýhodněném prostředí, děti, jež zažily na sobě násilí či šikanu. Mohou to být ale také problémové děti, o které blízcí nejeví zájem, nebo je naopak rozmazlují a všechno jim „dovolí“. Lze tedy konstatovat, že v převážné míře agresor své nevhodné chování přebírá, a protože není vhodně usměrňován v počátečních fázích svého agresivního chování, považuje takový projev za normální.

Koho za agresory považují Říčan a Janošová³¹? Poznáme je podle toho, že mají určité typické vlastnosti. Jsou to ti, kteří se aktivně účastní šikany, kteří ji začínají a kteří ji vedou. Mohou být tělesně zdatní, silní a obratní, rváči s horkokrevným temperamentem, děti s nedostatkem svědomí, jedinci neoblíbení v kolektivu, agresori s „mindrákem“, dominantní, panovační, bez empatie apod.

²⁸ VÁGNEROVÁ, K, a kol. *Minimalizace šikany*. Praha : Portál, 2009. s.12-13. ISBN 978-80-7367-611-7.

²⁹ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha : Portál, 2011. s. 141. ISBN 978-80-7367-871-5.

³⁰ FIELDOVÁ, E. *Jak se bránit šikaně*. Praha : Ikar. 2009. s. 60-61. ISBN 978-80-249-1176-2.

³¹ ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Jak na šikanu*. Praha : Grada, 2010. s. 40-41. ISBN 978-80-247-2991-6.

A jak je s agresorem z hlediska jeho pohlaví? Vágnerová uvádí, že se šikany dopouštějí chlapci i děvčata stejně, ale že tu „dívčí“ rozeznáváme hůř³². Říčan a Janošová vidí rozdíly mezi pohlavími ve výskytu šikany, je podle jejich názoru více agresorů mezi chlapci, ale i děvčata se agresivního jednání dopouštějí³³.

Najít odpověď na otázku, kdo je obětí agresivního jednání nebo přímo šikany, je obtížnější, než popsat agresivního jedince. Oběťmi bývají ti, kteří nedokážou skrývat strach, jsou zranitelní a je na nich vidět bojácnost, jsou psychicky bezbranní a nevzeprou se nevhodnému chování ze strany agresora. M. Kolář³⁴ uvádí typologii obětí. Podle předcházejících poznatků existují:

- oběti „slabé“ s tělesným a psychickým handicapem,
- oběti „silné“ a nahodilé,
- oběti „deviantní“ a nekonformní,
- šikanovaní žáci s životním scénářem obětí.

Říčan uvádí, „...že obětí šikany se může stát prakticky kdokoli“. Nově přichází dítě do kolektivu, dítě s předností – např. talentované, přemýšlivé, ale i dítě „šplhoun“, častěji jsou to však děti s handicapem. Ten spočívá např. v tělesné slabosti a neobratnosti. Cílem šikany se může stát i dítě s viditelnou odlišností – barva vlasů, obezita, vzhledová vada apod. Obětí se může stát dítě ze sociálně slabé rodiny nebo dítě odlišné rasově. Také psychické vlastnosti mohou dítě zařadit mezi oběti šikany. Typickou obětí je tiché, citlivé, plaché dítě. Pokud na ně někdo zaútočí, reaguje zpravidla tak, že se stáhne, ustoupí. Taková oběť má nízké sebevědomí, stydí se, agresorovi se podřizuje. Takové projevy zřejmě souvisejí s vrozeným typem temperamentu. Někdy ale oběti své agresory provokují, často to vidíme v rodině mezi sourozenci. Takové dítě ty druhé dráždí slovně, i fyzicky, přestože to může být jedinec starší, silnější a zdatnější.³⁵

I rodina může ovlivnit jedince, který se může stát obětí agresivního jednání. Taková rodina může být příliš ochranná, např. matka a dítě mají mezi sebou velmi těsný vztah. Na druhou stranu to mohou být rodiny, kde jsou děti vystaveny bezvýhradné poslušnosti,

³² VÁGNEROVÁ, K. a kol. *Minimalizace šikany*. Praha : Portál, 2009. s.13. ISBN 978-80-7367-611-7.

³³ ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Jak na šikanu*. Praha : Grada, 2010. s. 30. ISBN 978-80-247-2991-6.

³⁴ KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Praha : Portál, 2001. s. 89. ISBN 80-7178-513-X.

³⁵ ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha : Portál, 1995. s 34-37. ISBN 80-7178-049-9.

nevhodnému psychickému a tělesnému trestání nebo jsou to rodiny ze sociálně znevýhodněného prostředí.

Ostatním účastníkům, kterým je přisuzována role přihlížejících agresivnímu jednání, tj. ostatním dětem ve školském zařízení, nebývá věnována taková pozornost jako agresorovi a jeho oběti. Ale je nutno si uvědomit, že i děti, které můžeme do této skupiny zahrnout, jsou nebo přímo mohou být situací, které byly svědkem, vnitřně ovlivněny. Agresivní chování jiného dítěte se jich zdánlivě netýká, ale může je ovlivnit do budoucna. Proto je zapotřebí při řešení agresivního jednání jedince věnovat pozornost i ostatním dětem a využít této situace k prevenci. Může se totiž stát, že skupina, která je svědkem agresivního chování ze strany jedince, na násilí neupozorní, oběti se nezastane, a v budoucnosti se pak do násilí vůči oběti zapojí.

„Přestože jde o žáky s původně pozitivním morálním profilem, tlak skupinových norem a nedostatek podpory způsobí, že se před šikanou cítí bezbranní a paralyzovaní. Dále se tak snižuje jejich, již tak narušená, mravní úroveň. Velké nebezpečí šikany spočívá právě v tom, že se netýká jen bezprostředních účastníků, ale všech přítomných, kteří se ocitají v procesu prorůstání vztahové patologie a jako takoví:

- na násilí neupozorní,
- oběť nebrání,
- agresory nezastaví,
- později násilí tolerují,
- v pokročilých stádiích šikany se do ní někdy i aktivně zapojují.“³⁶

³⁶ VÁGNEROVÁ, K. *Minimalizace šikany*. Praha : Portál, 2009, s. 88. ISBN 978-80-7367-611-7.

1.7 Osobnostní a sociální rozvoj předškolních dětí dle RVP PV ve vztahu k dětské agresivitě

MŠMT ČR věnuje pozornost problematice dětské agresivity a šikany již delší dobu. Vydalo množství metodických materiálů k prevenci a řešení šikanování mezi žáky. V předškolních zařízeních se šikana v podobě, o jaké jsme se zmiňovali (viz výše), téměř neobjevuje, přesto Rámcový vzdělávací program pro předškolní zařízení podává výčet všeho, co by mělo být při výchově a vzdělávání dětí předškolního roku z hlediska prevence agresivního chování respektováno. RVP PV³⁷ je dokumentem, který je uspořádán do pěti vzdělávacích oblastí, z nichž každá v sobě zahrnuje:

- dílčí cíle vzdělávání,
- vzdělávací nabídku a
- očekávané výstupy.

Tedy to, co má pedagogický pracovník u dětí podporovat, co má dětem nabídnout a co mají děti na konci předškolní docházky do mateřské školy dokázat. RVP PV obsahuje očekávané výstupy, které jsou navzájem propojeny, působí na rozvíjení osobnosti dítěte a obsahují výčet všeho, co má být v přípravě dětí využito.

Ze vzdělávacích oblastí jsme se zaměřili na tři: Dítě a jeho psychika, Dítě a ten druhý, Dítě a společnost. V těchto oblastech nacházíme témata, která lze k prevenci vzniku a vývoje agresivního chování dětí využít.

Dítě a jeho psychika

podoblast **Sebepojetí, city a vůle:**

- uvědomovat si svou samostatnost, zaujímat vlastní názory a postoje a vyjadřovat je;
- ve známých a opakujících se situacích a v situacích, kterým rozumí, ovládat svoje city a přizpůsobovat jim své chování;
- vyjádřit souhlas i nesouhlas, odmítnout se podílet na nedovolených či zakázaných činnostech;
- uvědomovat si své silné i zdravé stránky;
- přijímat pozitivní ocenění i svůj případný neúspěch a vyrovnat se s ním;
- respektovat předem vyjasněná a pochopená pravidla;

³⁷ *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání*. MŠMT, Praha : VÚP, 2006. ISBN 80-87000-00-5. [cit. 9. 1. 2012]

- uvědomovat si příjemné a nepříjemné citové prožitky;
- prožívat a dětským způsobem projevovat co cítí (soucit, radost, náklonnost), snažit se ovládat své afektivní chování (zklidnit se, tlumit vztek, zlost, agresivitu...);
- být citlivé ve vztahu k živým bytostem, přírodě, věcem.

Dítě a ten druhý

- respektovat dospělého, komunikovat s ním;
- porozumět běžným projevům vyjádření emocí a nálad;
- přirozeně a bez zábran komunikovat s druhým dítětem, navazovat a udržovat dětská přátelství;
- odmítnout komunikaci, která je mu nepříjemná;
- uvědomovat si svá práva ve vztahu k druhému, přiznávat stejná práva druhým a respektovat je;
- chápat, že všichni lidé mají stejnou hodnotu;
- dodržovat dohodnutá a pochopená pravidla vzájemného soužití doma i v mateřské škole;
- respektovat potřeby jiného dítěte, dělit se s ním o hračky, pomůcky apod.
- vnímat, co si druhý přeje či potřebuje, vycházet mu vstříc (chovat se citlivě a ohleduplně k slabšímu či postiženému dítěti, mít ohled na druhého, soucítit s ním, nabídnout mu pomoc);
- bránit se projevům násilí jiného dítěte, ubližování, ponižování apod.

Dítě a společnost

- chovat se a jednat na základě vlastních pohnutek a zároveň s ohledem na druhé;
- začlenit se do třídy a zařadit se mezi své vrstevníky, respektovat jejich rozdílné vlastnosti, schopnosti a dovednosti;
- adaptovat se na život ve škole, aktivně zvládat požadavky plynoucí z prostředí školy i jeho běžných proměn (vnímat základní pravidla jednání ve skupině, podílet se na nich a řídit se jimi, podřídít se rozhodnutí skupiny, spolupracovat, přijímat autoritu) a spoluvytvářet v tomto společenství prostředí pohody;

- vyjednávat s dětmi i dospělými ve svém okolí, domluvit se na společném řešení (v jednoduchých situacích samostatně, jinak s pomocí);
- uvědomovat si, že ne všichni lidé respektují pravidla chování, že se mohou chovat neočekávaně, proti pravidlům a tím ohrožovat pohodu i bezpečí druhých, odmítat společensky nežádoucí chování (lež, nespravedlnost, ubližování, lhostejnost či agresivitu), chránit se před ním a v rámci svých schopností se bránit jeho důsledkům (vyhýbat se komunikaci s lidmi, kteří se takto chovají).

Jak vyplývá z výše uvedených tezí, i tvůrci RVP pro předškolní vzdělávání zahrnuli do tohoto dokumentu výčet výstupů, kterým by měla být věnována ze strany pedagogických pracovníků pozornost. Všechny vybrané výstupy, které jsme uvedli, by mohlo dítě, které opouští předškolní zařízení, v míře, která odpovídá jeho individualitě, zvládnout. Osvojit si tak v průběhu své předškolní výchovy základní normy vhodného chování a naučit se odmítat a bránit projevům, které neodpovídají požadavkům společnosti. Vidíme tedy potřebu uplatnit prevenci ke vzniku a vývoji agresivního chování a posléze i šikany již u dětí předškolního věku.

1.8 Způsoby, jak bránit vzniku a vývoji agresivity a prvkům šikany u dětí předškolního věku

Pokud mluvíme o šikaně jako takové, tak volíme odborný způsob vyšetřování šikany, ve kterém se musí dodržovat stanovený postup, aby byla odhalena podstata šikany a následně správně stanovena diagnóza a léčba. Z počátku postačí pedagogický nátlak. Pokud jde o vážnější případy, je potřebné uplatnit pohovor. A to v určitém sledu – seznámení rodičů s problémy, vyjádření pedagogických pracovníků, vyjádření dítěte, vyjádření rodičů, uzavření jednání a závěr z rozhovoru. Nakonec by měli být s výsledkem seznámeni rodiče a dítě. Podrobněji in M. Kolář, Bolest šikanování (2001) v kapitole Jak léčit bolest školních šikan, str. 105-203.

V předškolním zařízení, kde dojde k počáteční podobě šikany, u prvků šikany, jak je pojmenovává Kolář, se taková opatření neuplatňují. Mateřské školy zde mají výjimečné postavení. Na rozdíl od školy základní, kde se šikana diagnostikuje především, se v předškolním zařízení v oblasti prvků šikany působí od samého počátku preventivně.

Z. Matějček³⁸ v článku Jak to vidím já (2004) doporučuje kultivovat solidaritu dětí ve třídě a ohroženému dítěti anebo už přímo oběti, pomoci navázat vztah s někým, kdo je zdatným, sebejistým dítětem. Tedy s někým, kdo bude oběti protektorem a ochráncem. Doporučuje spřátelit ho s dítětem, se kterým si rozumí, jež ho ochrání a v nepříjemné situaci se ho zastane. Pokud budeme mít mezi dětmi v mateřské škole takové ohrožené dítě, měli bychom se snažit ho především „otužovat“ přátelským kontaktem s druhými dětmi. Matějček doporučuje např. zvát druhé děti k němu domů, vymýšlet společné aktivity, při nichž bude dítě trávit s ostatními příjemné chvíle, pomáhat oběti k získávání přátelských vztahů, najít mu v okolí bydliště vrstevníka, s nímž by si mohlo hrát a docela obyčejně se bavit. Také bychom měli rozvíjet pozitivní socializaci dětí, vést je k empatii vůči druhým, k tomu, aby se uměly zastat druhého, naučit se jim pomáhat a překonávat své sobectví.

U předškolních dětí je tedy lépe hovořit o preventivním působení na děti, pokud zaznamenáme nějaký projev agresivního chování. Pedagogičtí pracovníci by měli do svých Školních vzdělávacích programů zahrnout též preventivní program, který by vycházel z Rámcového vzdělávacího programu pro předškolní vzdělávání. Oblastmi, kterým by měla být věnována při zpracovávání prevence pozornost, jsme se věnovali v předchozí kapitole.

³⁸ MATEJČEK, Z. *Jak to vidím já*. Dostupný na WWW:<http://www.rodina.cz/clanek3981.htm>. [cit. 10. 11. 2011]

K praktické aplikaci a realizaci mohou sloužit jako návod témata, která jsme ke dvěma vzdělávacím oblastem zvolili. Jejich zpracování jsme zařadili do druhé části naší práce.

Děti předškolního věku se setkávají s tzv. prvky šikany, tedy projevy agresivního chování, které jsou předstupněm³⁹ šikanování. Představujeme si je jako porušování práv druhého s dopady, které jsou pro oběť nepříjemné. Někdy je to takové jednání, ze kterého lze vypozaovat záměr agresora ublížit a zřejmý je i rozdíl v poměru sil obou jedinců, kdy jeden je silnější a druhý slabý. U dětí předškolního věku je dobré naučit je vidět „zlo“ a „dobro“. K tomu mohou sloužit metody a prostředky, které lze zařadit např. při rozhovoru v dětském komunitním kruhu nebo při výchově dětí slovesným uměním.

K nejoblíbenějším žánrům literatury u dětí předškolního věku patří pohádka. Pohádka lidová ve všech jejích typech a také pohádka moderní našich i zahraničních autorů. Uplatnění pohádky jako žánru vhodného pro děti předškolního věku ovlivňují již její charakteristické znaky, motiv boje dobra a zla, neurčitost prostředí a času, zjednodušení pohádkových postav, dynamičnost děje apod. Pohádka poskytuje dětem možnost orientovat se v elementárních kvalitách lidského života. Je tedy vhodným literárním textem k tomu, aby se jeho prostřednictvím dítě naučilo na vhodných příkladech kladných lidských vlastností, vhodného chování apod. orientovat i v současném okolním světě a v životě. Dítě v předškolním věku nemá dostatek vlastních životních zkušeností a poznatků a prostřednictvím poslechu pohádky se mu může dostat sdělení o normách v základních lidských vztazích a o morálních principech společnosti.

Dítě se doma od rodičů i v předškolním zařízení musí učit brát ohled na ostatní děti, musí se naučit jednat a chovat se tak, aby nikomu nezpůsobovalo problémy a nesnáze. Dítě se naučí chápat mezilidské vztahy jen tak, že bude ochotno respektovat nařízení a pořádek, plnit úkoly a dívat se na sebe i na ostatní očima jiných lidí.

Společný poslech vhodně vybraných pohádek dává prostor k analýze textu. Děti si navzájem sdělují své zážitky, poznatky, zamýšlí se nad tím, co slyšely a nastává vhodná situace k tomu, aby si také porovnávaly odlišné pohledy na sledovanou věc. Jde tedy o prevenci, při které nepadne slovo šikana ani slovo agrese. Zaměříme se na obsah pohádkového textu a povídáme si s dětmi o problému, který hrdina příběhu má. Po přečtení

³⁹ KOLÁŘ, M. *Šikana v mateřské škole: diferenciální diagnostika – jak rozlišit šikanování od škádlení?* Dostupný z [www:http://clanky.rvp.cz/clanek/c/P/11303/sikana-v-materske-skole-diferencialni-diagnostika-jak-rozlisit-sikanovani-od-skadleni-.html](http://clanky.rvp.cz/clanek/c/P/11303/sikana-v-materske-skole-diferencialni-diagnostika-jak-rozlisit-sikanovani-od-skadleni-.html) [cit. 12. 12. 2011]

nebo převyprávění příběhu klademe dětem otázky, kterými sledujeme svůj záměr. Upozornit na nevhodné chování pohádkových postav, na epizody děje, které je nutno kritizovat nebo pochválit. Děti zpravidla spontánně reagují a se slovy: „To se nesmí! To se nemá!“ odsuzují Smolíčka „že otevřel“, Jezinky „že Smolíčka ukradly“ apod.

1.9 Spolupráce rodiny a předškolního zařízení v prevenci prvků šikany

Rodiče se při výchově svých dětí již v době jejich předškolního vývoje občas dostávají do situace, v níž jsou v roli rodičů agresora nebo v roli rodičů oběti. Často se stává, že jsou náhle bezradní, protože neví, v čem udělali chybu.

Rodiče oběti se o problému svého dítěte dovídají se zpožděním, někdy teprve až když najdou na jeho těle poranění, nebo když vypořádají výraznou změnu v jeho chování. Většinou takové dítě přestane projevovat zájem o školku a vyžaduje zůstat doma. Pokud se rodiče obrátí na pedagogického pracovníka, stává se, že jsou jím odmítnuti. Je jim podáváno zástupné vysvětlení, a jak uvádí Kolář⁴⁰, často se slovy, „že si oběť za všechno může sama.“ Přitom šikanované dítě potřebuje okamžitou pomoc. Pokud jsou děti ještě hodně malé, nedokážou to samy říct, a později se za svou „slabost“ a neschopnost se bránit, stydí. Přitom mnohdy je to dítě z rodiny, kde nejsou problémy, a mezi jejími členy panuje důvěra. Pokud dítě v předškolním zařízení upozorňuje pedagogického pracovníka na problémy, které se svými vrstevníky má, je často odmítáno slovy: „Nežaluj!“ Ale když nemá hned na místě, kde k projevům agresivity vůči němu došlo, u učitelky pocit bezpečí a porozumění, postupem času, pokud se situace opakuje, se dítě nakonec přizpůsobí. Proto je tak důležité, aby dítě našlo u rodičů zastání a vidělo, že tím, že byly prvky šikany odhaleny a nezůstaly bez povšimnutí, je jeho problému věnovaná pozornost tam, kde ji nejvíce očekává – v rodině.

Ovšem reakce rodičů bývají různé. Mnohdy reagují v afektu, jdou si to do školky „vyřídit“, často vinu dávají učitelce a neuvědomují si, že správnou cestou je diskuse, rozhovor a samozřejmě prevence přímo v rodině. Dávat dítěti neustále pocit bezpečí, porozumění a vědomí lásky.

Rodiče ohroženého dítěte by vždy měli postupovat s ohledem na své dítě. Respektovat situaci, do níž se dítě dostalo, a hledat vhodnou cestu k nápravě. Pomoci může i přerazení dítěte do jiného předškolního zařízení, ve kterém už nebude mít pocit ohrožení. Jisté je, že neexistuje nějaký obecně platný postup, který takovou situaci vyřeší.

Rodiče by měli, jak uvádí Fieldová⁴¹, naučit své děti, jak se s prvky šikany vypořádat. Jsou za to, jak dítě dokáže uplatnit v takové situaci uplatnit své dovednosti, zodpovědní. Ve

⁴⁰ KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování*. Praha : Portál. 1997. s. 26. ISBN 80-7178-123-1.

⁴¹ FIELDOVÁ, E. *Jak se bránit šikaně*. Praha : Ikar. 2009. s. 97-98. ISBN 978-80-249-1176-2.

výchově ze strany rodičů hraje velkou roli to, jak to v rodině „chodí“. Můžeme pozorovat mnohdy až hraniční vzorce chování. Někteří rodiče se svými dětmi manipulují, ponižují je a mnohdy i šikanují a na druhé straně jsou rodiče, kteří své děti vychovávají „jako v bavlnce“, a pak nerozumí tomu, že se v agresivní situaci jejich potomek chová pasivně a nedokáže prvkům šikany rozhodně čelit.

Děti se roli oběti učí v rodině a stejně tak se v rodině učí být agresorem nebo obojím. Proto by rodiče dítěte, které se stalo obětí agresivního chování v předškolním zařízení, měli pozorováním svého rodinného prostředí zjistit, zda např. škádlení mezi sourozenci má přiměřenou míru, zda se dítě umí v konfliktu přiměřeně bránit, zda podpora asertivity dítěte je ze strany obou rodičů stejná, zda dítěti ukazují pozitivní vzory chování apod.

Ale i agresor má své rodiče. Jak jsme uvedli výše, může být spouštěčem jeho negativního chování sama rodina. Dítě jako „malý tyran“⁴², který vyrůstá v panovačného utlačovatele, v důsledku výchovy v rodině, která je po všech stránkách dobře zajištěná, se může stát již v předškolním věku agresorem. Dítě-agresor může vzejít i z rodiny, ve které je agresivita, brutalita, týrání všedním jevem. Nastane-li situace, v níž se dítě dostane do prostředí, ve kterém se musí vyrovnat s okolním světem, reaguje panovačné dítě agresivitou, a dítě z neuspořádaného rodinného prostředí reaguje stejně. Rodiče agresora se ve většině případů za chování svého dítěte stydí.

Jak by se měli rodiče zachovat? V první řadě by měli pátrat po příčinách toho, proč se jejich dítě jako agresor chová. Napodobuje někoho? Je to reakce na nějakou situaci? Jsou modely chování v rodině správné? V předškolním věku dítěte pomáhá domluva. Rodiče se snaží dítě usměrňovat, aby se chovalo k ostatním příjemně, vstřícně a domlouvou i vzorem vlastního chování mu ukazují správnou cestu. Jistě pomůže i rozhovor s dítětem, rodiče by měli zjistit, co dítě udělalo a proč to udělalo. Měli by se také zajímat o jeho kamarády, s kým tráví ve školce nejvíce času, jak se chová mezi dětmi. Měli by také požádat o spolupráci pedagogického pracovníka zařízení, vyžadovat zpětnou vazbu, aby mohli včas reagovat.

A zde vystupuje na povrch zásadní problém – důležitost spolupráce rodičů a pracovníků mateřské školy. Zcela jistě zde hraje velkou roli prevence. Pokud mají rodiče opravdu zájem s dítětem-agresorem „něco dělat“, měli by v první řadě usilovat o to, aby učitelka jejich dítě maximálně zaměstnávala, aby dohlížela na jeho chování a důsledně

⁴² PREKOPOVÁ, J. *Malý tyran*. 4. vyd. Praha : Portál, 1993, 156 str. ISBN 80-7178-485-0.

trvala na dodržování nestranných a pevně daných pravidel, jež platí pro všechny děti v příslušném předškolním zařízení. Rodiče i učitelky by měli dětem dávat najevo, že agresivní chování jednoho vůči druhému je špatné, že je zapotřebí se mu vyhýbat a pokud k němu dojde, je nutné ihned mezi obětí a agresorem vyvolat okamžik omluvy.

Rodiče i učitelky by měli dávat před agresorem najevo soucit s obětí a vést děti k tomu, aby si byly samy schopny „říct“, proč k agresivní situaci došlo. Co agresorovi způsobilo na chování oběti radost, zda to bylo správné, a zda to, co udělal oběti – „odstrčil ji“, „uhodil ji“, bylo v oné situaci přiměřené či vůbec vhodné.

Rodiče by se také měli zajímat o to, zda k agresivnímu chování jeho dítěte nedochází v takových situacích, jejichž řešení je v kompetenci pedagogických pracovníků. V šatně, na hřišti nebo na vycházce se děti mnohdy ztratí na chvíli z přímého dohledu učitelek, a tam je potom vhodné prostředí k tomu, aby se agresor projevil. Projevit agresivitu „za zády“ dospělého je snazší. Proto, aby se předcházelo případným agresivním chováním jedinců, je nutná aktivní spolupráce všech.

Na schůzkách s rodiči by pedagogičtí pracovníci měli rodiče informovat o situacích s prvky šikany, ke kterým došlo, a o řešeních, jež pedagogičtí pracovníci zvolili. Rodiče by se měli zajímat o Školní vzdělávací program příslušné mateřské školy a zjistit, zda jsou v něm obsažena opatření proti prvkům šikany a jaké specifické kroky škola v tomto případě volí. Pokud budou rodičům známa nějaká důležitá fakta, týkající se chování jejich dítěte, měli by vždy pedagogické pracovníky včas informovat.

2. EMPIRICKÁ ČÁST

Cílem předložené bakalářské práce je přispět některými poznatky ke zmapování prvků agresivity včetně šikanování u předškoláků a získat v preprimárním vzdělávání vhled do situace, který by mohl v mateřských školách v Ústeckém kraji pomoci k zefektivnění edukačního procesu.

Je nutné si uvědomit, že mnohdy můžeme pod pojem dětské agresivity zahrnovat i ty projevy chování dítěte, které jsou násilné a jiným ubližují, ale v některých situacích agrese v pravém slova smyslu nejsou. I erudovaní odborníci mnohdy váhají, zda již jde o agresi či nikoliv např. v souvislosti s rvačkou o hračku, nebo když chce dítě zajmout první místo v řadě, či odmítne držet se jiného dítěte za ruku při vycházce. V každém případě, pokud projev chápeme jako nevhodný, je zapotřebí se mu bránit, odhalit ho a následně řešit. Šikana je zvláštním typem agresivního chování. Říčan (1995, str. 28) říká: *„Zásadně mluvíme o šikaně pouze tehdy, když je oběť z nějakého důvodu bezbranná, buď pro fyzickou slabost či neobratnost, pro svou izolovanost v kolektivu, pro své psychické zvláštnosti (bázlivost apod.), nebo proto, že agresori útočí ve skupině“*.

2.1 Stanovení cíle a formulace výzkumného problému

2.1.1 Cíl šetření

Naším cílem bylo zmapovat prvky agresivity u dětí předškolního věku.

Stanovili jsme si tyto výzkumné problémy.

1. **Jaký je výskyt a frekvence agresivního chování ve zkoumané skupině předškoláků?**
2. **Jakou formu mají agresivní symptomy v chování předškoláků a jaké způsoby řešení se užívají?**
3. **Jaké literární texty pro předškoláky by bylo možno využít k prevenci či kompenzaci jejich agresivního chování?**

Předpokládáme, že zjištěné informace a jejich vyhodnocení budou pro nás východiskem k dalším úvahám k řešení projevů agresivity mezi dětmi předškolního věku, a povedou nás k návrhům, jak takovým situacím předcházet a popřípadě je i následně řešit.

V odborné literatuře jsme se setkali s názory, že v oblasti dětské agresivity v předškolním zařízení je situace zatím málo zpracovaná. Jsou diplomové a bakalářské práce, které této problematice věnují pozornost. Existují odborné práce zejména našeho předního odborníka na šikanu dětí Michala Koláře, který se šikanování ve školách věnuje již po mnoho let.

My sami jsme se v minulosti šikaně věnovali z pohledu vysokoškolského učitele disciplíny Literatura pro děti s metodikou, který hledá cestu, jak zastavit agresivní jednání u dětí předškolního věku využitím práce s etickými texty dětské literatury. Proto jsme nejprve chtěli zmapovat stav, v jakém se tento problém nachází v předškolních zařízeních, abychom po té hledali cesty k jeho nápravě. To nás dovedlo až k volbě tématu a struktuře předkládané bakalářské práce. Proto jsme v její empirické části uvedli i třetí výzkumný problém.

Naším pracovním předpokladem je ověřit, jak vyplývá též ze studií M. Koláře, že již v předškolním zařízení se vyskytuje agresivní jednání u dětí. Tuto tezi jsme zjišťovali prostřednictvím edukátorů z mateřských škol, kteří se každodenně setkávají s dětmi předškolního věku. Děti pozorují, všímají si jejich projevů a dokážou vzhledem ke své pedagogické i psychologické přípravě vzniklé situace řešit.

2.1.2 Metoda

K dosažení stanoveného cíle bakalářské práce a k ověřování výzkumných problémů jsme využili metody dotazníku. Dotazníkové šetření je velmi častou metodou získávání dat zejména v pedagogickém výzkumu. Dotazník, byl připraven jako soubor osmi otázek. Z tohoto počtu bylo 6 položek s uzavřenými a dvě s otevřenými možnostmi odpovědí. Dotazník byl vlastní konstrukce, ověřili jsme ho v pilotáži. Některé otázky jsme následně přeformulovali. Dotazník byl doplněn o položku Počet dětí v mateřské škole. Tato položka nebyla do vyhodnocení zahrnuta. Dotazník je uveden v příloze č. I.

Dotazníkové šetření jsme administrovali osobně, po rozdáni dotazníků následovalo jejich bezprostřední vyplnění respondenty a jejich shromáždění. Tak jsme si zajistili jejich 100 % návratnost. Vyplněné dotazníky jsme zkontrolovali a každou položku zpracovali zvlášť. U šesti položek (uzavřených) jsme sečetli uvedené údaje a připravili je ke statistickému zpracování, u dvou položek (otázek otevřených) jsme přistoupili ke kategorizaci odpovědí.

Grafické zobrazení získaných informací jsme vyjádřili v prostorovém výsečovém grafu, který znázorňuje, jak velkou část z celku představuje každá z hodnot. Je vhodné ho využít tam, kde lze všechny hodnoty sečíst.

2.1.3 Popis zkoumaného vzorku

Zkoumaný vzorek tvořilo celkem 161 pedagogických pracovníků předškolních zařízení Ústeckého kraje, kteří v současné době studují obor Učitelství pro mateřské školy v kombinovaném studiu. Tito pracovníci mají přímou zkušenost se vzděláváním celkově 3181 předškolních dětí, jejichž chování na základě získaných výzkumných dat budeme analyzovat. Výzkumné šetření bylo realizováno v prostředí Pedagogické fakulty UJEP v Ústí nad Labem v akademickém roce 2009/2010 a 2010/2011.

Dotazník byl zadán anonymně, abychom zvýšili upřímnost odpovědí respondentů. Vzhledem k tomu, že administrátorka dotazníku byla současně i jejich vedoucí semináře, mohli jsme předpokládat ochotu respondentů a snahu odpovídat pravdivě při vyplňování dotazníku. Výhodou bylo, že respondenty byli studenti, se znalostmi psychologie, pedagogiky, sociologie a dalších specifických oborů, a nebylo tedy nutné jim poskytovat zásadní informace k sledované problematice. Další výhodou bylo také to, že jsou to zpravidla učitelky, které pracují v mateřských školách (pouze jeden z respondentů byl muž) a jsou tedy v každodenním kontaktu s dětmi předškolního věku projevy agresivity. Tyto agresivní symptomy mohou zaznamenat a prostřednictvím dotazníku své poznatky sdělit.

Před samotným dotazníkovým šetřením bylo provedeno s vybraným vzorkem 32 studentů pilotní ověření otázek dotazníku, na jehož základě jsme upravili některé otázky a jednu položku vypustili. Po jeho skončení bylo osloveno celkem 161 respondentů, z toho bylo 160 žen a jeden muž. Všichni působili v různých mateřských školách Ústeckého kraje a současně studovali v bakalářské formě studia na PF UJEP v Ústí nad Labem.

2.1.4 Charakteristika výzkumného šetření a interpretace výsledků

Naše šetření bylo zaměřeno na prvky agresivity a šikanování předškolních dětí tedy jejich projevy maladaptivního⁴³ chování dle zkušeností pedagogických pracovníků v mateřských školách. Chtěli jsme prostřednictvím dotazníku zjistit, zda se setkávají s agresivním jednáním mezi dětmi předškolního věku, které vzdělávají. Zaměřili jsme se také na problematiku oběti a agresora, pozornost jsme věnovali i otázce osobních zkušeností s dětskou agresivitou v předškolním zařízení. Výsledky jsme zpracovali a doplnili komentářem.

2.1.5 Prezentace výsledků výzkumného šetření

Výsledky k šetřenému problému č. 1 a č. 2.

1. Jaký je výskyt a frekvence agresivního chování ve zkoumané skupině předškoláků?
2. Jakou formu mají agresivní symptomy v chování předškoláků a jaké způsoby řešení se užívají?

2.1.5.1 Vyhodnocení projevů agresivního chování předškolních dětí

Otázka č. 1: Setkal/la jste se v mateřské škole s projevy agresivity mezi dětmi?

Graf č. 1

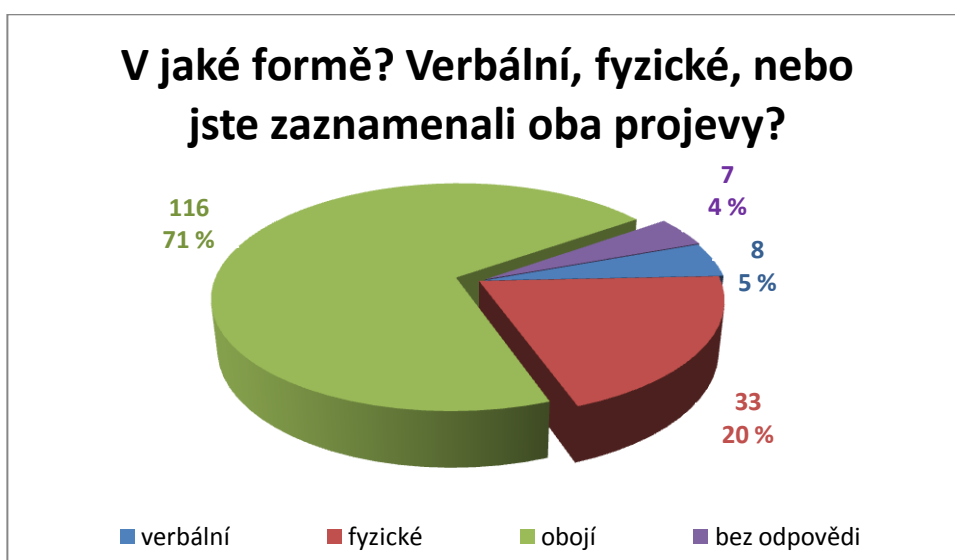
Z grafického znázornění je patrné, že ze 161 respondentů kladně odpovědělo 153 pedagogických pracovníků, což činí 95 %, záporně odpovědělo 8 respondentů, tedy 5 %. Zjištěná informace potvrzuje náš předpoklad, že se již v předškolních zařízeních objevují

⁴³ Maladaptivní – nepřizpůsobivé, sociálně nežádoucí. Dostupné z WWW: <http://www.slovník-cizich-slov.net/maladaptivni-1199717047/> [cit. 9. 1. 2012]

mezi dětmi prvky chování, které lze charakterizovat jako projevy agresivity. Je to pro nás varovný znak toho, že pokud nebude tato problematika pedagogicky řešena, je zde předpoklad, že mohou agresivní projevy dětí přerůst v pozdějším věku v šikanu. Teoretický nástin k otázce č. 1 je na str. 23 naší bakalářské práce.

2.1.5.2 Přehled forem agresivního chování

Otázka č. 2: V jaké formě? Verbální, fyzické, nebo jste zaznamenali oba projevy?

Graf č. 2

Na otázku odpovídali pouze pedagogičtí pracovníci, kteří se s projevy dětské agresivity v mateřské škole setkali. Proto se ve vyhodnocení objevilo celkem 7 respondentů, kteří na tuto otázku neodpověděli. Jak je z grafu patrné, nejčastěji respondenti uváděli oba projevy dětské agresivity. Lze srovnat s předchozím objasněním na str. 16. Ze 161 dotazovaných to bylo celkem 116 pedagogických pracovníků, což činí celkem 71 %. Poté převažují projevy fyzické, celkem 33 respondentů tvoří 20 % dotázaných. Verbální agresivitu zaznamenalo celkem 8 respondentů, tedy 5 % dotazovaných. U otázky č. 7 se pokusíme vyhodnotit, která podoba verbálního a která podoba fyzického projevu agresivity byla respondenty zaznamenána. To, že v dětském kolektivu převažuje obojí forma agresivity, potvrzuje empirické zkušenosti⁴⁴, a popírat tuto skutečnost, by bylo do budoucnosti vážnou chybou. Pokud jsou agresivní projevy dětí předškolního věku tolerovány, mohou se stát později zárodky různých podob šikany.

⁴⁴ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha : Portál, 2011. s. 74. ISBN 978-80-7367-871-5.

2.1.5.3 Frekvence agresivity u chlapců a děvčat

Otázka č. 3: U koho se projevovala agresivita častěji? U chlapců nebo u děvčat?

Graf č. 3

Z grafu lze vyčíst, že z oslovených 161 respondentů jich 116 uvedlo, že mezi dětmi, se kterými se v předškolním zařízení setkávají, převažuje agresivní jednání u chlapců. Jsou tedy v 73 % častějšími agresory než děvčata. 10 dotazovaných uvedlo, že agresory jsou spíše děvčata, což činí 6 % interviewovaných pedagogických pracovníků.

Jednou z tezí o agresivitě mezi dětmi je, že se častěji objevuje mezi chlapci⁴⁵. Této otázce se věnujeme na str. 26 a dále. Zajímalo nás, zda i mezi dětmi předškolního věku v mateřských školách lze rozdíly mezi pohlavími u této problematiky zaznamenat. Agresivitu obou pohlaví u dětí předškolního věku uvedlo 27 respondentů, tedy 17 % z dotazovaných. Otázku bez odpovědi nechalo pouze 7 respondentů, to jsou 4 % z celkového objemu dotazovaných pedagogických pracovníků. U této otázky se potvrdilo, že rozdíly mezi chlapci a děvčaty v agresivním jednání existují, ale jak pak vyplyne z dalších interpretovaných otázek, rozdíly jsou i v podobě chování, jak se děvčata oproti chlapcům v agresivitě projevují. Převažují u nich více verbální útoky, zatím co u chlapců převážně fyzické. Kolář⁴⁶ uvádí, že děvčata se tak projevují v rámci blízkých, kamarádky vztahů, chlapci se většinou agresivně chovají k těm, kteří nepatří do okruhu jejich kamarádů. Pokud tedy vzájemně srovnáváme výskyt agresivního chování u chlapců a děvčat, potvrzuje se i náš předpoklad, že tomu tak, jak vyplývá z grafu, skutečně je. Lze

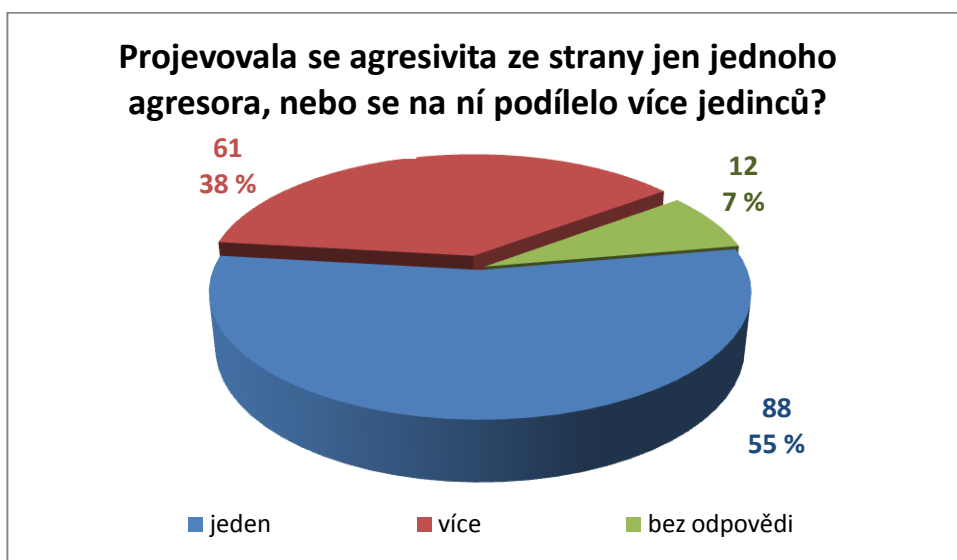
⁴⁵ ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Jak na šikanu*. Praha : Grada, 2010. s. 30. ISBN 978-80-247-2991-6.

⁴⁶ KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha : Portál, 2011. s. 77. ISBN 978-80-7367-871-5.

však i konstatovat, že z genderového hlediska je agresivní chování u dětí předškolního věku méně časté, teprve v pozdějším věku již mluvíme o dívčí a chlapecké šikaně. Fieldová⁴⁷ ve své publikaci hovoří o chlapcích, jako o lovcích, kteří mají sklon k otevřené, fyzické agresi, méně často se pokoušejí o jinou formu agresivního chování, vystupují tedy spíše „silácky“. Děvčata se jako sběračky plodů více uchylují ke škádlení, používají slovní ponižování, mají sklon chovat se „jedovatě“.

2.1.5.4 Přehled individuální či skupinové formy agresivity

Otázka č. 4: Projevovala se agresivita ze strany jen jednoho agresora, nebo se na ní podílelo více jedinců?

Graf č. 4

Z grafu č. 4 lze vyčíst, že agresi ze strany jednoho agresora uvedlo v dotazníku 88 respondentů, tedy 55 % dotazovaných. Více agresorů, tedy útok ze strany skupiny, uvedlo 61 dotazovaných pedagogických pracovníků, což činí 38 %. Bez odpovědi tuto otázku ponechalo celkem 12 dotazovaných, tedy 7 % respondentů. Zjištění, že se ve skupině děti rozdělily na silné a slabé, tedy na agresory a oběti již v předškolním zařízení, ale že se objevují i případy, kdy zaútočí více agresorů, by mělo být pro pedagogické pracovníky varujícím poznatkem. Této otázce se věnujeme též na str. 28. Pokud pedagog včas nezasáhne, může to mít pro dětský kolektiv nepříjemné důsledky. Tato zjištění nás vedou k poznatku, že již v období předškolního věku dětí může skupina působit na jedince nátlakově a že tedy agrese vůči druhému jedinci ze strany jednoho agresora, např. ve sporu

⁴⁷ FIELDOVÁ, E., M. *Jak se bránit šikaně*. Praha : Ikar, 2009. s. 30. ISBN 978-80-249-1176-2.

o hračku, může časem přerůst v situaci, kdy celá skupina si vyžaduje „poslušnost“ jedince např. při hře⁴⁸.

Z praxe známe, že pokud se vytvoří z jedinců skupina, vytváří si jistou normu chování, vzájemných vztahů. Nastane-li situace, že se z takové skupiny jedinec vydělí, ať už dobrovolně nebo ho skupina sama vyčlení, je zde živná půda pro agresora nebo agresory. Touto otázkou v našem šetření jsme chtěli zjistit, zda jsou mezi dětmi předškolního věku tendence k agresivnímu jednání spíše ze strany jednotlivce, nebo zda jsou již i v prostředí předškolního zařízení zaznamenávány tendence ke skupinové agresivitě.

2.1.5.5 Přehled vlivu širšího sociálního prostředí

Otázka č. 5: Je u dětí ze sociálně znevýhodněného prostředí výskyt agresivity častější?

ANO – NE

Graf č. 5

Sociálně znevýhodněným prostředím rozumíme ze zákona rodinné prostředí s nízkým sociálně kulturním postavením, ohrožení sociálně patologickými jevy, nařízenou ústavní výchovu nebo uloženou ochrannou výchovu nebo postavení azylanta⁴⁹.

⁴⁸ KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování na školách*. Praha : Portál, s. 45-46. ISBN 80-7178-123-1.

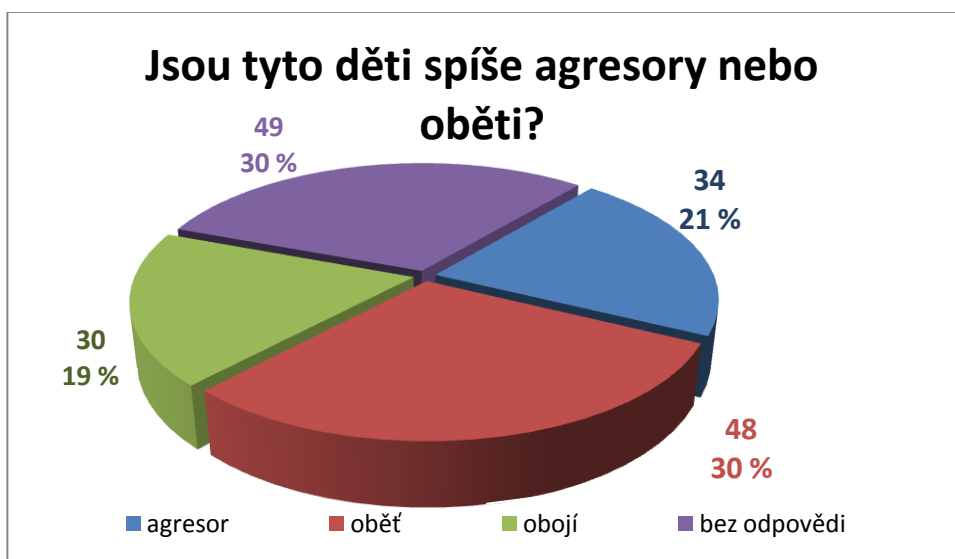
⁴⁹ Školský zákon, zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném aj. vzdělávání, § 16 odst. 4. Dostupný z <http://search.seznam.cz/?aq=2&oq=%C5%A0kolsk%C3%BD+z%C3%A1ko&sourceid=szn-HP&thru=sug&q=%C5%A1kolsk%C3%BD+z%C3%A1kon+561+2004+sb.> [cit. 19. 12. 2011]

V prostředí mateřské školy se nejedná jen o děti jiných etnik, ale i o děti z méně podnětného rodinného prostředí, ze sociálně znevýhodněného postavení rodiny, z rodiny s odlišnými kulturními zvyky a tradicemi nebo z rodiny odlišující se jazykem apod. K této otázce na str. 29.

Bez odpovědi, tedy se sdělením, že v předškolním zařízení, ve kterém působí, takové děti nemají, tuto otázku vynechalo 8 respondentů. Tedy celkem 5 % dotazovaných. 33 respondentů se vyslovilo s tím, že u dětí ze sociálně znevýhodněného prostředí není v jejich školském zařízení zaznamenáván zvýšený výskyt agresivity, což činí 20 % dotazovaných. Naopak ze 161 respondentů jich 116 uvedlo, že je u těchto dětí výskyt agresivity častější, tedy u 71 %. Nastoluje to otázku, proč tomu tak je. Odpovědi lze najít u otevřených otázek, kde respondenti uváděli příklady-skutečnosti, kterých byli svědky. Všimli si, že např. děti romského původu se stávají oběťmi slovní agrese, drobní, a na svůj věk málo vyspělí jedinci z neúplných rodin, jsou napadáni fyzicky, děti se posmívaly a ohrožovaly holčičku, oblečenou do tepláků a trička svého staršího bratra apod.

2.1.5.6 Pozice předškoláků v oblasti agresivity a sociálního znevýhodnění

Otázka č. 6: Jsou tyto děti spíše agresory nebo oběti?

Graf č. 6

Některé děti ze znevýhodněného prostředí mohou mít v předškolním zařízení problémy s chováním. Jsou to pak děti, z nichž se také mohou stát agresori nebo oběti. K této otázce hovoříme na str. 26 a dále.

Mnozí respondenti, celkem jich bylo 49, tuto otázku nevyplnilo, odmítlo, nebo uvedlo, že to nemohou jednoznačně posoudit. Z celkového počtu dotazovaných to činí 30 %. Důvod vidíme v tom, že si pedagogičtí pracovníci mnohdy nepřipouštějí, že takové děti v kolektivu mateřské školy mají, a nečiní tedy z toho závěry. Naopak 48 respondentů uvedlo, že zaznamenali ze strany ostatních dětí vůči dětem ze sociálně znevýhodněného prostředí častější agresivní projevy chování. Jde celkem o 30 % dotazovaných. Další skupina dotazovaných, celkem 34, uvedla, že má zkušenosti s tím, že mezi těmito dětmi jsou spíše agresori. Uváděli to často ve spojení s rodinnou situací. Často šlo o děti z rodin, kde byly děti bity a nepřiměřeně trestány.

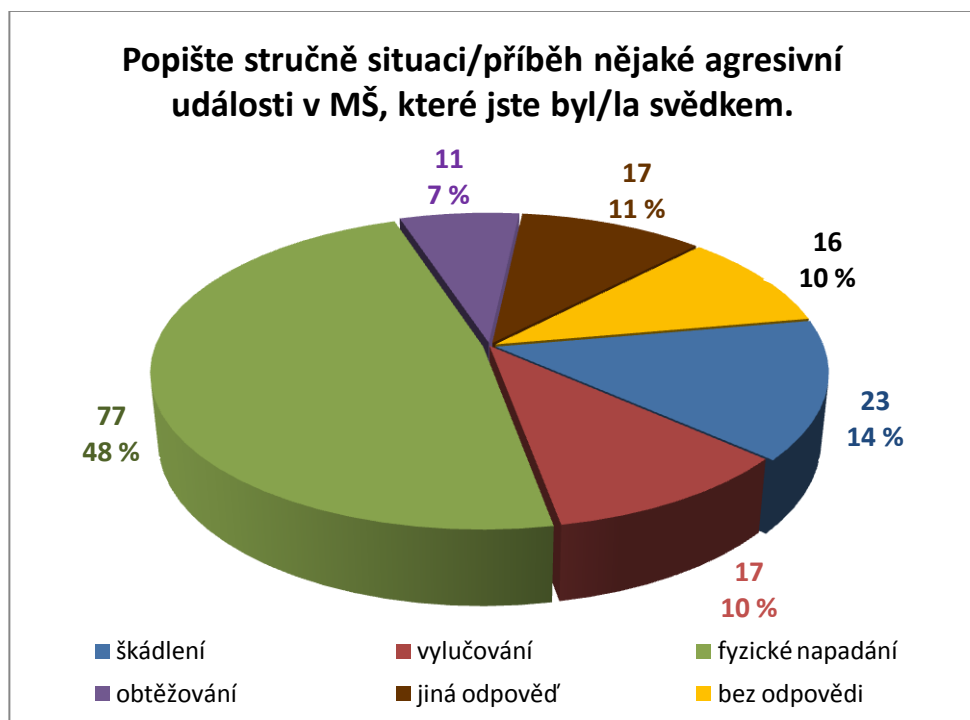
Říčan⁵⁰ vyjmenovává příklady rodinného prostředí, kde určitou roli hraje celá řada vrozených a zděděných sklonů k násilí. Zde graf ukazuje, že jde o 21 % dotazovaných. Poslední skupina respondentů se vyjádřila tak, že děti ze znevýhodněného prostředí bývají nejen oběťmi, ale i agresory. Odpovídá to zjištěním (Říčan, 2010, s. 63), že lze najít v jedné osobě dvě roviny chování. Z grafu vyplývá, že jde o 30 dotazovaných ze 161 respondentů, což činí 19 %. Lze tedy konstatovat, že zde jsou výsledky zjištění ve všech čtyřech variantách odpovědí téměř vyrovnaná.

Poslední dvě otázky, které jsme předložili v dotazníku 161 respondentům, byly otevřené a měly nám umožnit zjistit názory, zkušenosti, postoje pedagogických pracovníků k problematice agresivního chování dětí předškolního věku v mateřských školách. Nejdříve jsme provedli kategorizaci odpovědí. Zvolili jsme si určitý počet kategorií a k nim jsme přiřadili odpovědi respondentů. I zde jsme využili kategorii „bez odpovědi“, protože někteří respondenti k takovému řešení přistoupili. Ke zpracování posledních dvou položek dotazníku jsme využili techniky třídění. Všechny 161 dotazníků jsme rozdělili do skupin podle třídícího znaku a jejich počet pak zanesli do grafu.

⁵⁰ ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Jak na šikanu*. Praha : Grada, 2010. s. 56-57. ISBN 978-80-247-2991-6.

2.1.5.7 Situační zobrazení agresivity dle názorů pedagogických pracovníků MŠ

Otázka č. 7: Popište stručně situaci/příběh nějaké agresivní události v MŠ, které jste byl/la svědkem.

Graf č. 7

Třídícím kritériem, které jsme zde využili, byla typologie šikany, dle E. M. Fieldové⁵¹. U dětí předškolního věku o šikaně v pravém slova smyslu nemluvíme, ale toto rozdělení našemu šetření vyhovuje nejvíce. Zvolili jsme tedy čtyři kategorie 1. škádlení, 2. vylučování ze skupiny, 3. fyzické napadání a 4. obtěžování. Dále jsme ještě zařadili kategorii 5. jiná odpověď a 6. bez odpovědi. O otázce č. 7 se zmiňujeme na str. 16.

Nejvíce respondentů, celkem 77 dotazovaných uvedlo, že v předškolním zařízení, ve kterém působí, zaznamenali fyzické napadání oběti ze strany agresora. Činí to z celkového objemu získaných údajů vysoké procento, dosahující téměř poloviny všech odpovědí, tedy 48 %. Nejčastěji respondenti uváděli jako příklad bití, strkání, kousání, vrážení, tahání za vlasy, bití klacky na vycházce, ničení oblečení, záměrné zavírání dveří apod.

Další projevy agresivního chování dosáhly ve výsledném grafu poměrně blízkého výsledku. 23 pedagogičtí pracovníci, což tvoří 14 % dotazovaných, do této položky, uvedli

⁵¹ FIELDOVÁ, E., M. *Jak se bránit šikaně*. Praha : Ikar, 2009. s. 30. ISBN 978-80-249-1176-2.

příklady agresivního chování škádlení, které lze zařadit pod verbální násilí. Uváděli např. slovní výhrůžky, hanlivé pokřikování, vulgarity apod.

Blízký výsledek zaznamenalo vylučování ze skupiny, tento typ agresivního chování zaznamenalo 17 respondentů, což činí 10 % z celkového objemu dotazovaných. Příklady takového chování uvedli respondenti v dotazníku větami: „k nám si neseď...“, „s námi v řadě nebudeš...“ apod.

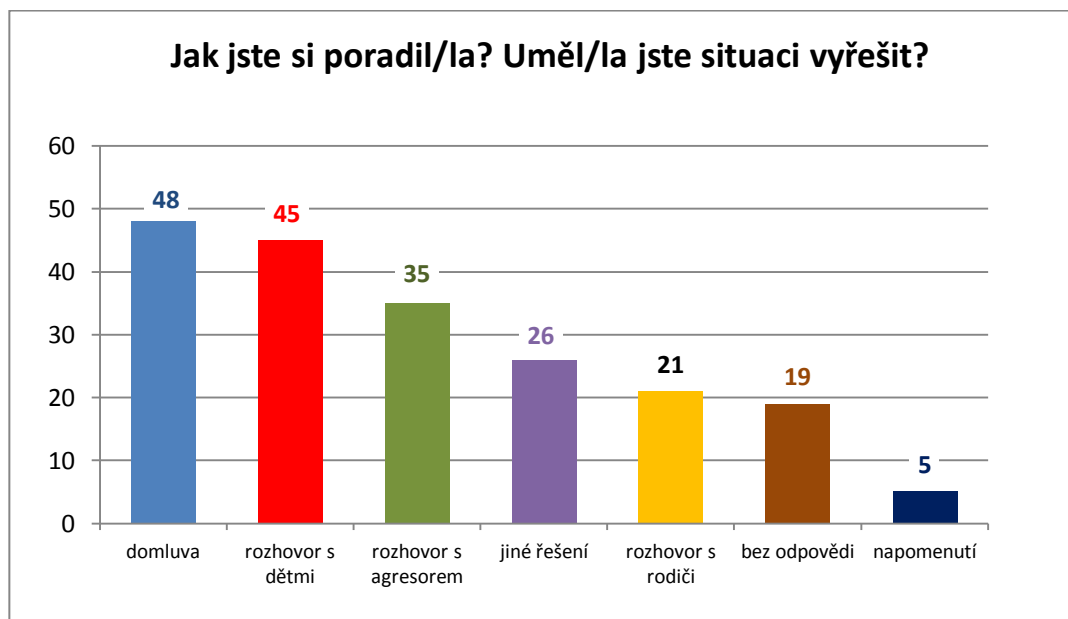
Obtěžování, které uvedlo 11 pedagogických pracovníků, tedy 7 % dotazovaných tvoří nejmenší dosažené procento. V tomto typu agresivního chování uvedli respondenti např. výhrady k romskému dítěti, narážky typu: „ty máš hnusnou bundu...“, výhrady k barvě vlasů, poničení oblečení, schovávání oblečení, v jednom případě chlapci donutili oběť svléknout si v koutku zahrady slipy apod.

Jinou odpověď zvolilo celkem 17 respondentů. 11 % z nich uvádělo nejčastěji dohadování o hračku, které končilo agresivní reakcí jednoho z jedinců. Dále nepřiměřené vynucování si hlavní role např. při hře, roztržka o výsledek ve hře – dohadovali se o první místo, krádež hračky, kterou si oběť přinesla z domova a její následné rozbití apod.

Bez odpovědi ponechalo tuto položku v dotazníku celkem 16 respondentů, což tvoří 10 % ze 161 sledovaných pedagogických pracovníků.

2.1.5.8 Přehled způsobů řešení projevů agresivního chování.

Otázka č. 8: Jak jste si poradil/la? Uměl/la jste situaci vyřešit?

Graf č. 8

Jak by měla být situace s agresivními prvky chování u dětí předškolního věku řešena? Vzhledem k tomu, že jde o agresivní jednání v předškolním zařízení, předpokládali jsme při zadávání dotazníku, že budou zmíněny situace, se kterými si bude umět pedagogický pracovník poradit sám. Proto jsme nepředpokládali možnost řešení agresivní situace např. prostřednictvím poradny. Respondenti tentokrát odpovídali podrobněji. Vyjmenovávali více kroků a postupů, které zvolili, proto výsledný počet v třídících znacích neodpovídá počtu respondentů – 161, ale je vyšší. Sledovaná skupina dotazovaných u této položky popsala celkem 199 způsobů, jak situaci, při níž došlo k agresivnímu chování dítěte, vyřešili. K řešení projevů agresivního chování se zmiňujeme na str. 32-34.

M. Kolář doporučuje⁵² v kapitole První pomoc při šikanování jedenáct kroků scénáře. Jde o sled kroků alternativního postupu. Vzhledem k tomu, že tato tabulka má řešit šikanu v její počáteční formě i u malých dětí, využili jsme ji, a z této tabulky jsme vybrali pouze některé kroky. Tabulka: Základní scénář pro obyčejnou počáteční šikanu je v příloze č. II. Jako třídící znak pro náš dotazník jsme zvolili:

1. rozhovor s agresorem, 2. rozhovor s dětmi, 3. rozhovor s rodiči, 4. domluva, 5. napomenutí, 6. jiné řešení, 7. bez odpovědi.

⁵² KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha : Portál, 2011. s. 180. ISBN 978-80-7367-871-5.

Rozhovor s agresorem zvolilo celkem 35 respondentů, ve slovní odpovědi nejčastěji uváděli zejména v souvislosti s fyzickým napadením, že agresivní dítě vyzvali k omluvě směrem k oběti. Poté následovalo vysvětlení, v čem bylo jednání nevhodné. Někteří uváděli, že k rozhovoru vzali i oběti agresivního jednání, aby u agresora vzbudili soucit. Pokud šlo o podobu verbálního projevu škádlení, uváděli respondenti, že při rozhovoru s agresorem upozorňovali na nevhodnost hanlivých výrazů, např. „seš hnusák, hnusákovitej“, „fuj, špína“, a žádali nápravu. U obtěžování jedna z respondentek uvedla, že nechala oběť, aby agresora také štípla, jiná popsala situaci, kdy kousajícího agresora přirovnala k pejskovi a navrhla mu, že by mohl nosit, pokud toho nenechá, náhubek. Situaci, ke které došlo při vylučování ze skupiny, použil agresor podle vyjádření dotazované, větu „nebudeš si s námi hrát, ty jsi ještě mimino“, a učitelka mu vysvětlila, že i takové označení může někomu v mateřské škole připadat jako zlomyslné a nepřátelské.

Rozhovor s dětmi zvolilo celkem 45 dotazovaných. Uváděli přitom, že k tomu nejčastěji volili rozhovor v komunitním kruhu. U této podoby řešení agresivního chování jedince se zaměřili nejen na to, že vysvětlovali dětem, v čem bylo jednání agresora nevhodné, ale mnozí také uváděli, že rozhovoru s dětmi využili k tomu, aby dětem poradili, jak se vyhnout ubližování a jak se, v pro ně nepříjemné situaci, zachovat.

Rozhovor s rodiči uvedlo 21 respondentů, k tomu postupu zpravidla přistoupili, když šlo o závažnější fyzické napadení se zdravotními následky u oběti, nebo pokud se dítě chovalo agresivně opakovaně. Jaké byly dojmy respondentů z rozhovorů s rodiči? Zpravidla rodiče reagovali se slibem o nápravu, ale někteří z dotazovaných uvedli, že zaznamenali i případy, kdy rodiče reagovali negativně, šlo většinou o rodinu dysfunkční nebo neúplnou. Někteří respondenti uvedli, že často jednají jen s prarodiči, kteří chodí děti z předškolního zařízení vyzvedávat. V těchto případech je těžké hledat nápravu, protože přístup babiček a dědečků k vnoučatům bývá jiný – tolerantnější.

Domluvu, jako reakci na agresivní chování jedince, do dotazníku zaznamenalo celkem 48 respondentů. Domluvu zpravidla volíme v situaci, kdy chceme předcházet nějakým sporům a konfliktům. Dáme agresorovi možnost se vyjádřit, a pokud se chová agresivně i k pedagogovi, nereagujeme stejně. Naopak se snažíme chovat klidně a s rozvahou. Některé z respondentek uvedly, že násilník napadl i je, a dokonce jedné z nich poškodil oblečení. Domluvu respondenti volili často jako mezistupeň před rozhovorem s rodiči.

Napomenutí jako jistá podoba sankce byla uvedena 5 dotazovanými. Respondenti k této položce poznamenali, že k napomenutí přistoupili poté, když domluva agresorovi se minula účinkem. Dva uvedli, že agresivní dítě napomenuli před ostatními shromážděnými dětmi, aby tak umocnili dopad této sankce.

K jinému řešení se rozhodlo 26 pedagogických pracovníků. Pokud došlo k agresivnímu chování při hře, agresora z ní vyloučili, nebo hru zastavili. Další řešení našli respondenti ve hře na dramatické situace. Pedagog zvolil příběh s podobnou situací a děti se „vcitřovaly“ do role oběti a agresora. Napodobování situace scénou v dramatizaci uvedlo celkem 11 respondentů. V dotazníku také někteří uvedli např., že doporučili odchod agresora do jiného předškolního zařízení. Uvedli, že více pozornosti věnovali kontrole agresivního dítěte při různých činnostech, vyřadili z herny ty hračky, které byly často důvodem k agresivnímu chování mezi dětmi, nebo že si agresivní dítě ponechávali ve své blízkosti, aby mu zamezili napadat ostatní. V jednom případě dotazovaná uvedla, že využila literárního textu pohádky, a děj příběhu pak zvolila jako východisko k řešení situace.

Poslední třídícím znakem byla položka bez odpovědi. K této variantě přistoupilo celkem 19 respondentů. Buď nechali kolonku zcela prázdnou, nebo uvedli ANO bez vysvětlení. NE neuvedl žádný respondent. Jak vyplynulo z výše vyplněných či nevyplněných položek dotazníku, šlo o respondenty, kteří se s agresivním jednáním u dětí předškolního nesetkali, nebo nezaznamenali žádnou situaci, kterou by mohli považovat za projev agresivního chování.

Pokud porovnáme výsledky, které vyplynuly z této položky, je nutno konstatovat, že domluvu u dětí předškolního věku, pokud se mezi nimi objevil agresor, zvolilo nejvíce dotazovaných. Na druhém místě bylo využití rozmluvy s dětmi, rozmluvu s agresorem nacházíme jako třetí nejčastěji volenou alternativu řešení agresivní situace, k jinému řešení se rozhodlo více dotazovaných než k rozhovoru s rodiči. Bez odpovědi ponechalo tuto položku 19 dotazovaných a nejméně respondentů uvedlo u této položky, že zvolili napomenutí.

2.1.6 Prezentace výsledků k problému č. 3

3. Jaké literární texty pro předškoláky by bylo možno využít k prevenci či kompenzaci jejich agresivního chování?

Respondenti se během svého studia zúčastnili seminářů, na kterých byla věnována pozornost práci s literárními texty s etickými tématy s dětmi v předškolních zařízeních. Měli za úkol uvést, co na textu hodnotili příznivě a co naopak navrhovali upravit. Jaké zkušenosti získali při aplikaci doporučených textů v praxi. Z mnoha literárních textů vhodných pro děti předškolního věku jsme se zaměřili na dvě pohádky. Ty respondenti nejčastěji uváděli jako přiměřené k věkové skupině dětí a k cílům činností. Pro ověření problému jsme vycházeli z oblasti *Dítě a společnost* a *Dítě a ten druhý*, ke kterým jsme po předchozí analýze navrhli následující texty a vzdělávací činnosti.

Oblast *Dítě a společnost* z RVP PV svým výstupem - uvědomovat si, že ne všichni respektují pravidla chování, že se chovají proti pravidlům vzájemných vztahů, že přijímají společensky nežádoucí chování jako je nespravedlivost, ubližování, lhostejnost ke druhému apod., které může vyústit až k vylučování, jako jednomu z typů šikany, jsme využili při interpretaci pohádky H. Doskočilové *O ovečce s černou skvrnou*⁵³. Příloha III.

Také u tohoto pohádkového příběhu si děti v rozhovoru s učitelkou uvědomují, co je špatné na chování ostatních oveček, které ze svého společenství vydělují ovečku, která je jiná než ony.

Otázky k rozhovoru s dětmi:

Kde ovečka musela ležet – u vrat pod závorou, byla jí tam zima, byla tam sama, neměla se o koho ohrát, ostatní ovečky ležely v houfu a zahřívaly se navzájem. Zlý nebyl jen vlk ale předtím i ostatní ovečky, když si té s černou skvrnou nevěšimaly. Proč se vlk polekal, co si myslel, že v ovčíně je – bílé ovečky, co spatřil? Proč se toho lekl? Proč se bál čerta, proč si myslel, že je to čert? Proč se silní bojí ještě silnějších? Co udělaly ovečky, když vlk utekl? Co říkaly ovečce s černou skvrnou? Za co ji chválily? Proč jí děkovaly? Proč si šla ovečka lehnout znovu na staré místo pod závoru? Myslíla si, že se vztah ostatních k ní nezměnil. Jak se jí ostatní ovečky odměnily?

Další témata k rozhovoru a k činnostem:

- děti sdělují, jaké pocity ovečka prožívala;

⁵³ DOSKOČILOVÁ, H. *Pohádky pro děti, pro mámy a pro táty*. Praha : Albatros, 1987.

- v čem se ovečka lišila od ostatních, jsou mezi námi lidé s jinou barvou pleti;
- děti si vyzkoušejí, jaké to je být odstrkovaným;
- jsme někdy odlišní, ale jsme si rovni;
- dramatizace pohádky o ovečce, děti prožívají smutek, když se ostatní ovečky straní té s černou skvrnou na oku.

Oblast Dítě a ten druhý z Rámcového vzdělávacího programu pro předškolní vzdělávání nás inspirovalo k využití literárního textu k tomu, jak najít cestu k utváření vztahů mezi dětmi prostřednictvím pohádkového příběhu. Jak se bránit projevům násilí jiného dítěte, ubližování a ponižování. Jak upozorňovat na nevhodné chování jedince k druhému, jak předcházet šikanování. Pohádka O posměváčkovi Z. Pospíšilové⁵⁴ vede děti k tomu, aby si uvědomily, co je dobré a co je špatné na chování pohádkových postav Honzíka a Vládi. Příloha IV.

Správně vedený rozhovor by měl vést děti k tomu, aby se dokázaly bránit projevům ubližování a ponižování, a aby uměly požádat a přijmout pomoc nejen sobě, ale i jiným. Rozhovor využijeme k tomu, aby se děti rozpovídaly o svých zážitcích. O situacích, kdy se i jim někdo posmíval, a jak jim to bylo líto a jak se cítily.

Otázky k rozhovoru s dětmi:

Proč se Honzík netěšil do školy? Komu se Vlád'a posmíval? Z koho si dělal Vlád'a legraci? Proč Honzík večer plakal do polštáře? Kdo mu nabídl pomoc? Jak skřítkové potrestali Vlád'u? Proč se s Vlád'ou stala taková proměna?

Další témata k rozhovoru a k činnostem:

- děti určují kladné a záporné postavy;
- vyzkouší si role Honzíka a Vládi;
- komunikace mezi dětmi s maňásky;
- estetická činnost – vyrobíme dárek pro kamaráda;
- pohybová hra s motivem pohádky O posměváčkovi.

Předložené texty s etickou tematikou zaměřenou na předcházení projevů násilí ze strany druhého dítěte a na pravidla vzájemných vztahů respondenti hodnotili pozitivně. Děti navštěvující předškolní zařízení na přečtené texty reagovaly spontánně, pozorně

⁵⁴ POSPÍŠILOVÁ, Z. *O posměváčkovi*. In Sluníčko, roč. 40, 2007. (upraveno)

poslouchaly a slovním doprovodem vyjadřovaly své názory. Osud postav je zajímal, empaticky se vyjadřovaly k jednotlivým epizodám děje pohádek. Na děti působil také způsob interpretace. Zejména v předškolním věku se dítě vyžívá v roli posluchače, kterému dospělý předčítatel svým přednesem napomáhá porozumění naslouchanému textu. Hlasová modulace, slovní komentář, popřípadě i vhodně zvolená ilustrace apod. to vše umocňuje dětský zážitek z naslouchání. Volba textů, se kterými může pedagogický pracovník v předškolním zařízení při prevenci a řešení agresivního chování dětí pracovat, by měla vycházet z ohledu na jejich dispozice. Zejména na dětskou psychiku, na jejich zájmy a potřeby, měl by tedy být jednoznačně upřednostněn dětský aspekt. Odborně připravený pedagog v mateřské škole by se měl opírat o poznatky z pedagogiky a psychologie.

2.1.7 Diskuse

V empirické části naší práce jsme se zaměřili na problematiku výskytu prvků agresivního chování u dětí předškolního věku v mateřských školách. Chtěli jsme přispět některými poznatky k zmapování prvků agresivity u předškoláků a ke zkvalitnění výchovného a vzdělávacího procesu v mateřských školách v Ústeckém kraji.

Stanovili jsme si nejprve dva výzkumné problémy. Jaký je výskyt a frekvence agresivního chování ve zkoumané skupině předškoláků a jakou formu mají agresivní symptomy v chování předškoláků a které způsoby řešení se užívají.

Naším pracovním předpokladem bylo dle studií M. Koláře, že již v předškolním zařízení se pedagogičtí pracovníci setkávají s agresivními projevy u dětí. Tuto tezi jsme chtěli ověřit prostřednictvím edukátorů z mateřských škol, kteří se každodenně setkávají s dětmi předškolního věku.

Zajímaly nás zejména otázky forem agresivního chování u dětí předškolního věku navštěvujících mateřskou školu. Dále frekvence agresivity u chlapců a děvčat, výskyt individuální či skupinové formy agresivity, vliv širšího sociálního prostředí, pozice předškoláků v oblasti agresivity a sociálního znevýhodnění, situační zobrazení agresivity dle názorů pedagogických pracovníků v mateřské škole a přehled způsobů řešení projevů agresivního chování dětí předškolního věku.

Chtěli jsme se prostřednictvím dotazníku dozvědět, zda se pedagogičtí pracovníci setkali v mateřské škole s projevy agresivity mezi dětmi. Zda zaznamenali projevy dětské agresivity převážně pouze ve formě verbální či fyzické, nebo zda se setkali s oběma formami agresivity. U koho se agresivní jednání projevuje častěji, jestli u chlapců, děvčat nebo u obou pohlaví a jestli se agresivní chování projevovalo jen ze strany jednoho agresora nebo zda se na něm podílelo více jedinců. Také nás zajímalo, zda souvisí agresivní chování dětí s tím, že přicházejí ze znevýhodněného prostředí a jestli jsou děti ze znevýhodněného prostředí spíše oběti či agresory. Chtěli jsme zjistit i s jakou podobou agresivity se pedagogičtí pracovníci v předškolním zařízení setkali a jak vzniklou situaci vyřešili.

Po vyhodnocení všech odpovědí dotazníku, který jsme zpracovali na základě odpovědí pedagogických pracovníků, lze konstatovat, že se náš původní předpoklad, že se

již v předškolním zařízení pedagogičtí pracovníci setkávají s agresivním jednáním u dětí předškolního věku, potvrdil.

Zjistili jsme, že mezi dětmi různého věku dochází ke konfliktům, z nichž některé mají agresivní formu nebo jsou dokonce prvky šikany. Pedagogičtí pracovníci tedy dokážou rozeznat prvky agresivního chování mezi dětmi. To v poslední době chápeme jako vážný a společensky nebezpečný problém. I mezi dětmi předškolního věku jsou jedinci, kteří mají s nevhodným chováním svých vrstevníků osobní zkušenosti. Navíc jsme dotazníkovým šetřením zjistili, že většina pedagogických pracovníků dokáže agresivní prvky chování u dětí předškolního věku adekvátně řešit.

Výzkumné šetření potvrdilo, že převažuje počet pedagogických pracovníků v předškolních zařízeních, kteří se s agresivním chováním, respektive prvky šikany, mezi dětmi předškolního věku v mateřských školách setkali. Cíl bakalářské práce byl tedy podle našeho soudu naplněn.

Jak vyplývá z prezentace výzkumných dat v empirické části bakalářské práce, z celkového počtu 161 zkoumaných osob, jich 153 uvedlo, že se s dětskou agresivitou v předškolním zařízení setkala. Tvoří to 95 % dotazovaných. Zjištěná data i u dalších položek dokládají, že existují obě formy dětské agresivity, tedy jak verbální, tak i fyzické. To uvedlo celkem 116 dotazovaných (71 %) u verbálního agresivního chování a 33 dotazovaných (20 %) u fyzického projevu agresivního chování. Agresivní chování u chlapců zaznamenalo 116 (73 %) respondentů, u děvčat jen 10 (6 %) respondentů. Chlapecká agresivita v předškolním zařízení je tedy častější než dívčí. Na agresivním chování se podílí, jak vyplývá z vyhodnocené položky, častěji jeden agresor. Uvedlo to 88 (55 %) respondentů, 61 (38 %) jich zaznamenalo, že se na agresivním chování vůči jedinci podílelo více jedinců. Sociálně znevýhodněné prostředí a děti, které v něm žijí, byla další položka, kterou jsme se zabývali. U této otázky odpovědělo 116 (71 %) dotazovaných, že nezaznamenali, že by se u dětí ze znevýhodněného prostředí daleko častěji objevovalo agresivní chování, jen 33 (20 %) respondenti uvedli, že si takovou situaci uvědomili. Odpovídal tomu i výsledek další položky, ve kterém pedagogičtí pracovníci, kteří dotazník vyplňovali, uvedli, že vypožorovali, že agresorem ze znevýhodněného prostředí bylo 34 (21 %) dětí, obětí 48 dětí (30 %) a obětí i agresorem se stalo 30 dětí (19 %).

Poslední dvě položky byly kazuistického charakteru, chtěli jsme, aby dotazovaní uvedli nějaký konkrétní případ agresivního jednání v předškolním zařízení a své řešení

nastalé situace. 77 (48 %) jich uvedlo případ agresivního chování, který jsme zahrnuli pod typ fyzického napadání, 23 (14 %) jich uvedlo případy, které jsme zahrnuli pod typ škádlení, 17 (10 %) jich uvedlo případy agresivní jednání, které jsme zahrnuli pod typ vylučování a 11 (7 %) respondentů jsme uvedenými případy zahrnuli pod typ obtěžování.

Situaci, ke které v předškolním zařízení došlo, a byla podle názoru dotazovaných agresivního charakteru, řešilo domluvou 48 respondentů, rozhovorem s dětmi 45 dotazovaných, 35 pedagogických pracovníků zvolilo rozhovor s agresorem, k jinému řešení se přiklonilo 26 respondentů, rozhovor s rodiči využilo 21 dotazovaných a napomenutím agresivní chování jedince ukončilo 5 dotazovaných.

K třetímu šetřenému problému, jaké literární texty pro předškoláky by bylo možno využít k prevenci či kompenzaci jejich agresivního chování, jsme využili pracovních seminářů, na nichž jsme tento problém ověřovali a posléze analyzovali na základě reakcí a odpovědí studentů distančního studia oboru Učitelství pro mateřské školy. Názory pedagogických pracovníků, kteří posuzovali a v praxi ověřovali námi připravené literární texty s etickou problematikou, svědčily o přiměřenosti, srozumitelnosti a oblibě takových textů u zkoumaných osob, tj. předškolních dětí.

Jsme si vědomi, že výsledky našeho výzkumného šetření nelze plně generalizovat, avšak pro školský management a praxi v preprimárním či prvopočátečním vzdělávání jsou přínosem a též my se hodláme i v budoucnosti danou problematikou dále zabývat. V naší bakalářské práci jsme nabídli další námět k řešení, respektive předcházení, prvkům šikany v mateřské škole – a to využitím literárních textů, neboť příběhy mohou pomáhat s řešením nepříznivého chování u dětí. Respondenti potvrdili, že předložený literární text s etickou tematikou je pro děti předškolního věku přiměřený, srozumitelný a zajímavý. Děti reagovaly spontánně a pozitivně, na otázky odpovídaly vstřícně a s empatií.

ZÁVĚR

V bakalářské práci, kterou předkládám k posouzení, jsem se zaměřila na problém, v poslední době tak často diskutovaný ve školách, v médiích, mezi odborníky – na šikanu. Šikana je zvláštním typem agresivního chování. Již v úvodu jsem citovala slova P. Říčana, že o šikaně mluvíme pouze tehdy, když je oběť z nějakého důvodu bezbranná, buď pro fyzickou slabost či neobratnost, pro svou izolovanost v kolektivu, pro své psychické zvláštnosti (bázlivost apod.), nebo proto, že agresori útočí ve skupině. Specificky mě však zaujala problematika výskytu prvků agresivního chování u dětí předškolního věku v mateřských školách.

Práci jsem rozdělila do dvou částí, na část teoretickou a část empirickou. V teoretické části jsem shrnula informace a poznatky, které jsem získala prostřednictvím studia odborné literatury, sledováním diskusí vedených v médiích, čtením publikací věnovaných poruchám vývoje osobnosti dítěte apod. V kapitolách Agresivita a šikana, Stadia šikany a Typologie šikany jsem se snažila shrnout dosavadní poznatky, které se týkají šikany a porovnala názory předních odborníků na toto téma. V dalších kapitolách teoretické části práce jsem se zaměřila na problém agresivního chování u dětí předškolního věku, respektive na hranici, která se nalézá mezi škádlením a šikanováním. Využila jsem k tomu modelové schéma M. Koláře, které přehledně tento problém nastínilo. Vzhledem k tomu, že v empirické části jsem se několika položkami obrátila v dotazníku k respondentům s dotazováním k tématu dětské agresivity, věnuji pozornost také v jedné z kapitol své práce poznatkům, které se v tomto sledovaném prostředí dají zjistit. Svě místo v prvcích šikany, kterou chápeme jako předchůdce šikany, má také agresor, oběť a „mlčící většina“, tedy ti druzí. Proto jsem k tomuto tématu uvedla několik poznámek.

V následujících kapitolách jsem se zaměřila na prevenci, upozorňuji na obsahové vymezení dle RVP PV a uvedla jsem tři oblasti, které mají svými výstupy velmi blízko k tomu, aby je pedagogičtí pracovníci využili k prevenci dětské agresivity v mateřských školách.

V empirické části jsem provedla výzkumné šetření. Cílem bylo zmapovat prvky agresivity u dětí předškolního věku. Stanovila jsem si tyto výzkumné problémy. Patří k nim:

1. Jaký je výskyt a frekvence agresivního chování předškoláků dle zkušeností edukátorů MŠ?

2. Jakou formu mají agresivní symptomy v chování předškoláků a jaké způsoby k jejich řešení jsou užívány?
3. Jaké literární texty pro předškoláky by bylo možno využít k prevenci či kompensaci agresivního chování ?

Předpoklad, že získané údaje a jejich vyhodnocení budou pro mě východiskem k dalším úvahám k řešení projevů agresivity mezi dětmi předškolního věku a povedou mě k návrhům, jak takovým situacím předcházet a popřípadě je i následně řešit, jsem konstruovala i na osobní zkušenosti, že se mezi dětmi předškolního věku skutečně projevy agresivity s prvky šikany vyskytují.

Skupinu respondentů tvořili posluchači distančního studia bakalářského oboru Učitelství pro MŠ, které jsem během jejich studií na PF UJEP v Ústí nad Labem v semináři vedla. Zkoumaný vzorek jsem zvolila proto, že měli z předchozího studia v odborných předmětech jako je psychologie, pedagogika, sociologie filozofie, právní teorie apod. o sledovaném problému zásadní informace a pohybovali se každodenně v oblasti zkoumání. Data jsem získala pomocí dotazníku vlastní konstrukce, který zahrnoval osm položek. Výsledky jsem prezentovala graficky. Každou položku dotazníku jsem vyhodnotila zvlášť a doplnila komentářem. Získané poznatky jsem shrnula v kapitole Diskuse.

Z oslovených respondentů jich 95 % uvedlo, že se s prvky dětské šikany v mateřských školách setkali, že mezi agresory převládali spíše chlapci, že prvky šikany měly většinou verbální charakter a že děti ze sociálně znevýhodněného prostředí byly jak oběťmi, tak agresory. Také výsledky posledních dvou otázek dotazníku, ve kterých měli respondenti uvést nějakou osobní zkušenost s dětskou agresivitou v mateřské škole, doložily, že je nutno s agresivním chováním dětí v předškolních zařízeních počítat a včas a účinně mu předcházet.

Vzhledem k cíli své bakalářské práce – přispět dle výsledků šetření k zmapování prvků agresivního chování u předškoláků v preprimárním vzdělávání a k zefektivnění výchovně - vzdělávacího procesu v Ústeckém kraji, lze usuzovat, že zjištěná fakta s tímto cílem korespondují. Svědčí o tom i zjištěná data, kdy 153 (tj. 90 %) respondentů uvedlo výskyt prvků dětské šikany, 116 zkoumaných osob (tj. 71 %) uvedlo verbální agresivitu a 33 zkoumaných osob (tj. 20 %) dokonce fyzické prvky agresivního chování.

Zjištěná data nasvědčují, že stanovený cíl našeho výzkumného šetření byl zpracovanými a zhodnocenými daty podpořen.

V jedné z kapitol empirické části své práce jsem nabídla jako jeden ze způsobů edukační strategie, jak preventivně v předškolním věku na děti působit při bránění a vývoji prvků šikany, vhodnou interpretaci a komunikaci nad literárním textem s etickou problematikou. Tento postup jsem ověřila v akčním šetření. Zvolila jsem dvě pohádky a doporučila otázky, kterými se mohou pedagogičtí pracovníci při komunikaci s dětmi řídit a rozvíjet tak jejich kognitivní a etickou stránku.

Předložené náměty jsou jedním z mnoha řešení, jak preventivně na předškoláky v oblasti agresivního chování, respektive prvků šikany, působit. Další cestu vidím ve zvyšování profesionality učitelek v mateřských školách, v jejich přípravě v oblasti psychologie a pedagogiky, ve schopnosti sestavovat tematické bloky, ve kterých se budou různými metodami a formami práce s dětmi věnovat problematice zvyšující se agresivity mezi dětmi. Nabízí se též využívání komunitního kruhu, v dramatické činnosti, v interaktivních hrách, ve hrách pro usměrňování agresivity, taktilních hrách, při kterých děti překonávají ostych, úzkost a strach, ve zpívání a tancování pro radost apod. V neposlední řadě jsem upozornila i na důležitost spolupráce rodiny a pracovníků mateřské školy v prevenci prvků agresivního chování.

V úvodu jsem připomněla Roberta Fulguma, v závěru bych chtěla parafrázovat slova Edmunda Burkeho – Pokud nechceme, aby ve světě vítězilo zlo, musí všichni dobří lidé proti tomu něco dělat.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BRUCEOVÁ, T. *Předškolní výchova*. 1. vyd. Praha : Portál, 1996. 172 s. ISBN 80-7178-068-5.
- DOSKOČILOVÁ, H. *Pohádky pro děti, pro mámy a pro táty*. 1. vyd. Praha : Albatros, 1987. 220 s.
- FIELDOVÁ, E., M. *Jak se bránit šikaně*. 1. vyd. Praha : Ikar, 2009. 312 s. ISBN 978-80-249-1176-2.
- HELUS, Z. *Úvod do sociální psychologie (Aktualizovaná témata pro studující učitelství)*. Praha : UK PF, 2001. 194 s. ISBN 80-7290-054-4.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. 1. vyd. Praha : Portál, 2005. 408 s. ISBN 80-7367-040-2.
- HEŘMANOVÁ, V., TRPIŠOVSKÁ, D. *Vývojová psychologie*. 1. vyd. Ústí n. L. : Pedagogická fakulta v Ústí n. L., 1990, 88 s. ISBN 80-7044-017-1.
- CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, a.s., 2007. 272 s. ISBN 978-80-247-1369-4.
- KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. 1. vyd. Praha : Portál, 2001. 256 s. ISBN 80-7178-513-X.
- KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*. 1. vyd. Praha : Portál, 2011. 336 s. ISBN 978-80-7367-817-5.
- KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování ve školách*. 1. vyd. Praha : Portál, 1997. 128 s. ISBN 80-7178-123-1.
- PETRUSEK, M. (vyd.) *Velký sociologický slovník. Díl I., A–O*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1996. 747 s. ISBN 80-7184-164-1.
- POSPÍŠILOVÁ, Z. *O posměváčkovi*. In Sluníčko, roč. 40, 2007. (upraveno)
- PREKOPOVÁ, J. *Malý tyran*. 4. vyd. Praha : Portál, 2000. 156 s. ISBN 80-7178-485-0.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. 6. vyd. Praha : Portál, 2009, 395 s. ISBN 978-80-7367-647-6.
- ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. 1. vyd. Praha : Portál, 1995. 95 s. ISBN 80-7178-049-9.
- ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Jak na šikanu*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, a.s., 2010. ISBN 978-80-247-2991-6.
- ŠIKULOVÁ, R., RYTÍŘOVÁ, V. *Pohádkové příběhy k zábavě i k učení*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, a.s., 2006. 156 s. ISBN 978-80-247-1361-8.

VAŘEJKOVÁ, V. *Literárněvýchovná interpretace uměleckého textu na 1. stupni základní školy*. Brno : Masarykova univerzita, 1998. 95. s. ISBN 80-210-1726-0.

VÁGNEROVÁ, K. A KOL. *Minimalizace šikany*. 1. vyd. Praha : Portál, 2009. 152 s. ISBN 978-80-736-611-7.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1997. 353 s. ISBN 80-7184-317-2.

POUŽITÉ INTERNETOVÉ ZDROJE

Centrum etické výchovy a prevence sociálně patologických jevů. Dostupný z WWW:<http://www.cevap.cz/>. [cit. 12. 11. 2011]

KOLÁŘ, M. *Šikana v mateřské škole: diferenciální diagnostika – jak rozlišit šikanování od škádlení?* Dostupný z WWW:<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/P/11303/sikana-v-materske-skole-diferencialni-diagnostika-jak-rozlisit-sikanovani-od-skadleni-.html/>. [cit. 10. 1. 2012]

Maladaptivní – nepřizpůsobivé, sociálně nežádoucí. Dostupné z WWW:
<http://www.slovník-cizich-slov.net/maladaptivni-1199717047/> [cit. 9. 1. 2012]

MATĚJČEK, Z. *Jak to vidím já*. Dostupný na
WWW:<http://www.rodina.cz/clanek3981.htm>. [cit. 10. 11. 2011]

Ostrakizace – vylučování, vypovězení ze skupiny, do které člověk dosud patřil. Dostupné z WWW: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/ostrakizace>. [cit. 9. 1. 2012]

Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání. MŠMT, Praha : VÚP, 2006. ISBN 80-87000-00-5. [cit. 9. 1. 2012]

Rodinné prostředí a jeho vliv na osobnost dítěte. Dostupné na WWW:<http://referaty-seminarky.cz/rodinne-prostredi-a-jeho-vliv-na-osobnost-ditete/> [cit. 12. 11. 2011]

Sdružení Linka bezpečí. Dostupný
z WWW:<http://www.linkabezpeci.cz/webmagazine/articles.asp?idk=360&ida=225>. [cit. 12. 11. 2011]

Sdružení Linka bezpečí. Dostupný
z WWW:<http://www.linkabezpeci.cz/webmagazine/articles.asp?idk=360&ida=225>.
Průzkum z roku 2006 mezi 1358 žáky na základních školách, které se zapojily do projektu Minimalizace šikany. [cit. 12. 11. 2011]

Školní program proti šikanování. Dostupný
z WWW:<http://aplikace.msmt.cz/HTM/KTSkolniprogramprotisikanovani.htm>. [cit. 12. 11. 2011]

Školský zákon, zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném aj. vzdělávání, § 16 odst. 4. Dostupný

z [www:http://search.seznam.cz/?aq=2&oq=%C5%A0kolsk%C3%BD+z%C3%A1ko&sourceid=szn-HP&thru=sug&q=%C5%A1kolsk%C3%BD+z%C3%A1kon+561+2004+sb.](http://search.seznam.cz/?aq=2&oq=%C5%A0kolsk%C3%BD+z%C3%A1ko&sourceid=szn-HP&thru=sug&q=%C5%A1kolsk%C3%BD+z%C3%A1kon+561+2004+sb.) [cit. 19. 12. 2011]

SEZNAM GRAFŮ

Graf č. 1 Vyhodnocení projevů agresivního chování

Graf č. 2 Přehled forem agresivního chování

Graf č. 3 Frekvence agresivity u chlapců a děvčat

Graf č. 4 Přehled individuální či skupinové formy agresivity

Graf č. 5 Přehled vlivu širšího sociálního prostředí

Graf č. 6 Pozice předškoláků v oblasti agresivity a sociálního znevýhodnění

Graf č. 7 Situační zobrazení agresivity dle názorů pedagogických pracovníků

Graf č. 8 Přehled způsobů řešení projevů agresivního chování

SEZNAM PŘÍLOH

- I. PŘÍLOHA Dotazník
- II. PŘÍLOHA Základní scénář pro obyčejnou počáteční šikanu
- III. PŘÍLOHA H. Doskočilová, Ovečka s černou skvrnou
- IV. PŘÍLOHA Z. Pospíšilová, O posměváčkovi

PŘÍLOHY

PŘÍLOHA I. dotazník

1. Setkal/la jste se v mateřské škole s projevy agresivity mezi dětmi?

ANO - NE

2. V jaké formě? Verbální, fyzické, nebo jste zaznamenali oba projevy?

3. U koho se agresivita projevovala častěji? U chlapců nebo u děvčat?

4. Projevovala se agresivita ze strany jen jednoho agresora, nebo se na ní podílelo více jedinců?

5. Je u dětí ze sociálně znevýhodněného prostředí výskyt agresivity častější?

ANO – NE

6. Jsou tyto děti spíše agresory nebo oběti?

7. Popište stručně situaci/příběh nějaké agresivní události v MŠ, které jste byl/la svědkem.

8. Jak jste si poradil/la? Uměl/la jste situaci vyřešit?

Počet dětí ve třídě mateřské školy:

Základní scénář pro obyčejnou počáteční šikanu

1. Odhad závažnosti onemocnění skupiny a stanovení formy šikany
2. Rozhovor s informátory oběti
3. Nalezení vhodných svědků
4. Individuální rozhovory se svědky
5. Ochrana oběti
6. Předběžná diagnóza a volba ze dvou typů rozhovoru a) Rozhovor s oběťmi a rozhovor s agresory (směřování k metodě usmíření) b) Rozhovor s agresory (směřování k metodě vnějšího nátlaku)
7. Realizace vhodné metody a) Metoda usmíření b) Metoda vnějšího nátlaku (výchovný pohovor nebo výchovná komise)
8. Třídní hodina a) Efekt metody usmíření b) Oznámení o potrestání agresorů
9. Rozhovor s rodiči oběti
10. Třídní schůzka
11. Práce s celou třídou

In M. Kolář, Nová cesta k léčbě šikany, 2011, kap. Obyčejná počáteční šikana, str. 179 - 180.

PŘÍLOHA III.

H. Doskočilová, Ovečka s černou skvrnou

Žilo, bylo pod horami běloučké bílé stádo oveček ... Jenomže jedna ovečka to ostatním pořád kazila. Nebyla celá běloučká, bílá, měla přes levé oko černou skvrnu. Malou, nevelikou, ale když pastýř vyhnal ovce ven, běloučké stádo mělo přece jen její vinou černý puntík.

Všichni jí to vyčítali, ovečka s černou skvrnou však, ať dělala, co dělala, docela zbělet nemohla. A tak se raději pásala vždycky opodál a taky v ovčíně líhala stranou, u dveří pod závorou.

Jednou večer po setmění odešel pastýř za svou milou do vsi a ovečky tu chvíli nikdo nehlídal, protože voříšek klidně spal v psí boudě.

Přišla noc. Měsíc svítil jako kapří oko v tůni a toulavý vlk loupežník se potloukal okolo ovčína. Copak že tu dneska nikdo nehlídá? A honem, aby nemařil čas, začal cloumat závorou. Ovečky se při prvním šramotu probudily a rázem poznaly, kolik uhodilo. Hrůzou i bečet zapomněly, jenom se potichu bály a čekaly, až si vlk otevře a všechny je sní.

Jediná ovečka s černou skvrnou se nechtěla dát jen tak. Za tu dobu, co byla mezi ostatními sama, naučila se vzdorovat, na nikoho nespoléhat a každému se postavit. Bude bránit ovčín, děj se co děj! Vší silou se přitiskla k vratům, ale ... kdepak je ovčí síla proti vlčí! Závora užuž povolovala. Ovečka s černou skvrnou necouvla ani teď. Vlk loupežník chtěl právě strčit pracku do škvíry ve vratech, když tu najednou uviděl blýskavé oko, lemované černými kudrlinkami, jak se odtud zle na něj mračí.

Tohle přece není ovečka! Ovečka je běloučká! Že on je to čert! A protože všichni silní se bojí ještě silnějších, vzal vlk nohy na ramena a zastavil se teprve v lesním chvoji.

To si ovečky oddychly. Shlukly se kolem té s černou skvrnou a moc jí děkovaly a chválily ji, jak je statečná a silná. Silnější než vlk!

„Ale co vás vede. Nemám víc síly, mám jenom míň strachu,“ řekla ovečka s černou skvrnou a šla si lehnout na své staré místo pod závoru.

Ostatní ovečky se všechny přitulily kolem ní a celou noc ji svými bílými kožíšky zahřívaly, aby se jí pěkně spalo.

A od těch dob, když pastýř žene ovce na kopec, je samozřejmá věc, že úplně vpředu jde ovečka s černou skvrnou na oku, protože celé to běloučké stádo už ví, že tenhle černý puntík je jeho největší paráda.

PŘÍLOHA IV.

Z. Pospíšilová, O posměváčkovi

Honzík začal teprve nedávno chodit do mateřské školy, ale moc se tam netěšil. Bylo to proto, že tam měl spolužáka Vlád'u, který se mu přede všemi posmíval kvůli silným brýlím. Honzíka to trápilo a někdy si kvůli tomu v noci i poplakal.

Honzík ovšem nebyl sám, komu se Vlád'a posmíval. Janičku škádlil, že je tlustá jako bečka, posmíval se Kájovi, že nemá žádné svaly, a přede všemi mu říkal: „Karlíček – slabý jako čajíček!“ Dělal si legraci z Tomáše, který měl odmalička nemocné nohy, a nemohl proto cvičit. Posmíval se mu: „Tomi – chromý!“ Vlád'a se zkrátka posmíval kdekomu. Důvod si vždycky našel, a když ne, tak si ho vymyslel.

Až jednou, když zase Honzík večer plakal do polštáře, stala se podivná věc. Přisedl si k němu maličký skřítek a pošeptal mu: „Neplač! My o tom zlém posměváčkovi moc dobře víme a taky ho potrestáme!“ Po těch slovech skřítek podivný zmizel. Honzíkovi se najednou ulevilo. Přestal plakat a v mžiku spokojeně usnul.

Ve stejnou chvíli se chystal ke spánku i Vlád'a. Natřepal si polštář i peřinu a s úsměvem přemýšlel, z koho si bude zítra ve škole zase utahovat. Přemýšlení ho natolik zmohlo, že usnul.

Najednou byl v nějaké veliké zahradě se spoustou krtinců. Vlád'a chtěl udělat krok, ale nemohl. Nohy měl jako přilepené k zemi. V tu ránu se z krtinců vynořili skřítkci a začali se mu hlasitě posmívat. Tak hlasitě, že si musel zacpat uši. Když po chvíli skřítkci zmizeli a Vlád'a se opět rozešel, rychle se rozhlédl, kde je východ ze zahrady, a rozběhl se tím směrem. Po pár krocích upadl do jámy plné bláta. Okolo ní se zase objevili skřítkci a začali se mu jednohlasně posmívat. „Blátíček – Vládiček!“

Vlád'ovi bylo do pláče. Nemohl se pořádně ani zvednout, jak mu to klouzalo. Se slzami v očích si zakrýval uši. Když skřítkci zmizeli, s vypětím všech sil se vyškrábal z jámy ven. Honem pospíchal k bráně, která už byla na dosah, ale najednou před ním vyrostlo trnité křoví a on se ošklivě popíchal. Už mu ani tak nevadilo, že má ruce a nohy poškrábané a popíchané od trní. Vadilo mu, že se mu protivní skřítkci zase posmívají. „Píchá to, píchá, do ruky i břicha! Cha cha!“

Vlád'a byl zoufalý. Zkoušel skřítky zahnat, ale ti se nedali a posmívali se mu ještě víc. Bezmocně se schoulil do klubíčka, zavřel oči a plakal a plakal. Když oči opět otevřel, bylo trní i skřítkové pryč. Chtěl z té podivné zahrady co nejdříve utéct. Vzal za kliku a otevřel branku. Za ní už ho čekal skřítek, který seděl u Honzíka na polštáři.

„Tak co, ještě se budeš někomu posmívat?“ zeptal se přísně. „Ne, nebudu, přísahám!“ sliboval kvapem Vlád'a.

Pak se probudil. Byl čas vstát a jít do školy. Ve třídě seděl způsobněji než obvykle, nikomu se neposmíval a nikoho neškádlil. Nikdo z dětí nevěděl, jak se s Vlád'ou mohla stát taková proměna, ale takhle už to zůstalo napořád. Vlád'a už se nikdy nikomu neposmíval. Na vlastní kůži si totiž zkusil, jaké to je.